

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Студентський виступ 1859 р. у Київській духовній академії:
причини, перебіг, наслідки»

Виконала: студентка 2-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Якусик Тетяна Володимирівна

Науковий керівник: Яременко М. В.,
доктор історичних наук, доцент

Рецензент: Стародуб А. В.,
кандидат історичних наук

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«_____» _____ 2021 р.

Київ -2021

**Декларація
академічної доброчесності**

Студента/студентки НаУКМА

Я, Якусик Тетяна Володимирівна, студентка 2 року навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: yakusik.tatyana@gmail.com

- підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему «Студентський виступ 1859 р. у Київській духовній академії: причини, перебіг, наслідки» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений /ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

24.05.2021 р.

Дата

Підпис

Якусик Т. В.

П.І.Б. студента

АНОТАЦІЯ

магістерської роботи

Тема: «Студентський виступ 1859 р. у Київській духовній академії: причини, перебіг, наслідки»

Автор: студентка 2-го р.н. освітнього ступеня – магістр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія» Якусик Тетяна Володимирівна

Науковий керівник: Яременко М. В.

Захищена: " ____ " _____ 2021 р.

Короткий зміст роботи:

Магістерська робота присвячена студентському виступу 1859 р. у Київській духовній академії, який був направлений проти адміністрації навчального закладу. Це був перший відкритий виступ студентів, який, до того ж, набув розголосу і за межами Академії. Реконструкція та аналіз причин, перебігу і наслідків збурення здатні показати не лише проблеми всередині Київської духовної академії, а й доповнити дослідження про стан духовних закладів освіти Російської імперії XIX ст.

У дослідженні розглянуто умови побуту та навчання, реконструйовано роль окремих вихованців та адміністрації у конфлікті, а також причини, перебіг та наслідки виступу.

Зміст

Вступ.....	2
Розділ 1. Історіографія та джерела.....	5
1.1. Огляд історіографії	5
1.2. Джерельна база	12
Розділ 2. Студенти Київської духовної академії напередодні та під час виступу 1859 р.....	17
2.1. Умови життя, навчальний процес та дозвілля студентів.....	18
2.2. Конфлікти та порушення правил	25
2.3. Учасники виступу 1859 р.....	32
Розділ 3. Студентське збурення 1859 р.	38
3.1. Причини конфлікту	38
3.2. Адміністрація, її роль та позиція	45
3.3. Завершення виступу та його наслідки.....	55
Список використаних джерел та літератури:.....	62

Вступ

24 липня 1817 року Комісія духовних училищ постановила тимчасово закрити Київську академію, залишивши на її території лише училище та семінарію. І вже 27 жовтня 1817 року свою роботу розпочала Київська духовна семінарія. Київську духовну академію відкрили у 1819 році на місці Могилянської академії. Така зміна пов'язана з реформами 1810-х років, які припали на каденцію імператора Олександра І.

Київська духовна академія замислювалася як доволі консервативний вищий освітній заклад, передусім, спрямований на навчання дітей духовенства. Навчальний процес та життя студентів врегульовувалося Статутом духовних академій, який затвердили ще у 1814 році. У Статуті було прописано все — від навчального процесу до правил поведінки та одягу студентів. Так, будь-які відхилення від норми мали б одразу припинятися керівництвом Академії. Суворі приписи були такими лише «на папері» та не зупиняли вихованців від їх порушення, але ті робили це не так часто і зазвичай заради розваги. Водночас, з боку студентів, з'являлися скарги на умови життя та навчальний процес, які не завжди вирішувалися. Невирішені проблеми накопичувалися та врешті призвели до студентського виступу 1859 року проти адміністрації закладу. **Актуальність** роботи зумовлена тим, що відкритий виступ студентів не був типовим для освітнього закладу та став першим, що набув широкого розголосу навіть за межами Російської імперії. Реконструкція та аналіз виступу студентів у 1859 році здатні показати не лише внутрішні проблеми Київської духовної академії, а й доповнити знання про стан духовних закладів у Російській імперії XIX століття.

Об'єктом дослідження є внутрішнє життя і взаємодія студентів та адміністрації у Київській духовній академії.

Предметом є студентський виступ 1859 року у Київській духовній академії.

Метою роботи є реконструкція причин, перебігу та наслідків студентського виступу 1859 року.

З поставленої мети випливають наступні **завдання**:

1. Дослідити проблематику в історіографії та окреслити доступні джерела;
2. Розглянути побутові умови та навчання студентів, окресливши таким чином, контекст, у якому поступово формувалося студентське невдоволення, а також простежити роль окремих вихованців в організації виступу;
3. Реконструювати причини, наслідки та окреслити позицію адміністрації у студентському збуренні 1859 року.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють часовий проміжок з осені 1859 року до літа 1860 року. Обраний період зумовлений триванням студентського виступу. Нижня хронологічна межа є початком перших дрібних конфліктів студентів з адміністрацією (на той час – головно інспектором). Верхня межа – завершення виступу та його наслідків, а саме закінчення окремими студентами навчання в Київській духовній академії та проведенням адміністрацією профілактичних дій у вигляді іспитів з вихованцями, що продовжили студії.

У роботі використані загальнонаукові **методи** аналізу та синтезу. А також історико-критичний, просопографічний методи та мікроісторичний підхід. Просопографічний аналіз допомагає реконструювати спільне у біографіях, позиціях та соціальних зв'язках учасників виступу до та під час нього. Мікроісторичний підхід, на думку Карло Гінзбурга, дозволяє поглянути на соціальні структури, які є результатом взаємодії та багатьох індивідуальних стратегій, котрі можна реконструювати лише за пильного спостереження¹. В

---

¹ Ginzburg C. Microhistory: Two or Three Things That I Know about It. *Critical Inquiry*. Chicago, 1993. Vol. 20. № 1. S. 33-34.

свою чергу, саме вивчаючи мікроісторичний рівень, можна вийти на масштабніші речі. Окрім цього, на мікрорівні у центрі знаходиться людина, яку можна «спостерігати» достатньо детально і послідовно.

Історіографію проблеми проаналізовано у розділі 1.

У дослідженні залучено неопубліковані та опубліковані **джерела**, детальний аналіз яких подано у розділі 1.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами та висновків. У першому розділі проаналізовано історіографію та джерела з проблематики, які використовувалися у цій роботі. Другий розділ присвячено студентам ХХ та ХХІ курсів, які брали безпосередню участь у виступі та розглянуто умови життя, навчання, а також випадки порушення правил студентами та конфлікти різних рівнів, які мали місце у Київській духовній академії. У третьому розділі простежено причини, наслідки виступу та дії адміністрації. Окрему увагу приділено сприйняттю «бунту» після його завершення студентами та адміністрацією навчального закладу.

Розділ 1. Історіографія та джерела

1.1. Огляд історіографії

Історію навчальних закладів та студентства не оминають увагою дослідники. Проте, переважно праці стосуються світських навчальних осередків, натомість про духовні написано менше.

Події 1859 року, а саме студентський виступ проти адміністрації у Київській духовній академії, лише в окремих випадках побіжно згадується, а часом і зовсім оминається істориками. Ми не знайшли окремих досліджень, присвячених саме конфлікту, але він згадується у загальних працях про історію Київської духовної академії, тож огляд історіографії починаємо з них.

Одна з найбільших сучасних праць загального характеру про Київську духовну академію належить Надії Шип². Дослідниця серед небагатьох, спробувала окреслити всю історію навчального закладу з урахуванням особливостей кожного нового Статуту, який відображався на повсякденному житті та становищі студентів. Дослідження хороше тим, що дає фактаж та загальне уявлення про особливості Академії. Проте, як зазначає сама авторка, метою є показати тяглість освітньої традиції і саме це, водночас, є найбільшим недоліком праці. Надія Шип часто посилається на сумнівні джерела, книги та робить висновки, які не відповідають дійсності.

У роботі не багато місця віддано опису студентського виступу у 1859 році. Авторка зазначає, що вихованці виступали проти поганих побутових умов, зловживань та свавілля посадовців. Виступ не був однорідним, оскільки не всі студенти, які на цей момент навчалися в Академії, хотіли брати участь, а дехто навіть намагався стримувати своїх товаришів. Реакцією керівництва було впровадження жорсткіших правил та проведення іспитів. Окрім цього, як зазначає Надія Шип, з Академії виключили Михайла Нікольського, Михайла

---

² Шип Н. Київська духовна академії в культурно-освітнянському просторі України (1819-1919). Київ: Фенікс, 2010. 436 с.

Владимирсько-Буданова, Дмитра Орлова та Федора Гурьєва³. З Надією Шип можемо погодитися лише частково, тому що вона припускається помилки при згадці покарання для окремих студентів. Все було складніше і рішення, прийняті на засіданні Академічного Правління, відрізнялися від тих дій, що зрештою було вжито. Не до всіх вихованців застосували таку сувору міру покарання як виключення з навчального закладу. Про ролі згаданих студентів у конфлікті обов'язково згадаємо у цій роботі, зокрема, детальніше пояснимо, як склалися їх життя після виступу.

Виділимо також двотомне видання «Київська духовна академія в іменах»⁴, який зібрав в собі відомості про випускників Академії та їх подальший шлях по закінченню навчання, що надзвичайно корисно для нашого дослідження. До того ж в першому томі є вступна частина про вихованців закладу авторства Марини Ткачук. Не зважаючи на невеликий обсяг тексту, дослідниця досить ґрунтовно описує реформу духовної освіти, зміни Статутів, студентське повсякдення, навчальний процес, згадує і про виступ 1859 року. Як основні причини студентського невдоволення, визначено: нестерпні побутові умови, харчовий раціон, антисанітарія у житлових приміщеннях, свавілля з боку адміністрації, нездорова моральна атмосфера тощо. Акт студентської непокори відгукнувся публікацією тексту студентських вимог («Прошення студентів») у газеті «Колокол», яку видавав у Лондоні Олександр Герцен. Марина Ткачук акцентує на тому, що цей виступ став лише початком і схожі акції невдоволення повторяться у 1881 та 1895 роках⁵.

У тематично схожому тритомному виданні «Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819-1920-е гг.», який

---

³ Шип Н. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819-1919). Київ, 2010. С. 237-238.

⁴ Київська духовна академія в іменах: 1819-1924.: У 2 т. / Редкол.: М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ: Видавничий дім «Києва-Могилянська академія», 2015. Т. 1. 740 с; Там само. 2016. Т. 2. 1004 с.

⁵ Ткачук М. Л. Київська духовна академія (1819-1924): сторінками історії // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924.: У 2 т. / Редкол.: М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ, 2015. Т. 1. С. 9-24, 25.

упорядкував Василь Ульяновський⁶, містяться важливі для дослідження уривки зі спогадів випускників та документів з Російського державного архіву, які наразі не є доступними для нас через низку причин. Публікація та переказ цих джерел укладачами видання, суттєво доповнили це дослідження. Наприклад, у цих опублікованих уривках з джерел є інформація про дії окремих студентів після вступу, про що обов'язково згадаємо у наступних розділах.

У іншому виданні, укладеному Василем Ульяновським – «Скрижалі пам'яті»⁷ – натрапляємо на згадки наслідків конфлікту студентів з адміністрацією у 1859 році та пам'ять про цю подію серед вихованців, які навчалися в Академії пізніше, зокрема Миколи Петрова. У передмові до видання Василь Ульяновський дає загальну характеристику умовам життя студентів у 1850-х роках. Також згадує про «зачинщиків» виступу: Михайла Нікольського та Михайла Владимирсько-Буданова, але додає до них Стефана Дахновича, Павла Житецького та Романа Василевського. До слова, у звіті з засідання Академічного Правління, яке зібралось через виступ, останніх не згадували як «зачинщиків». Василь Ульяновський погоджується з тим, що заворушення мало гучний резонанс і не в останню чергу через публікацію «Прошення студентів» у газеті «Колокол». Проте, наголошує на нетривалій зацікавленості до подій 1859 року, все швидко забулося⁸.

У більшості праць конфлікт не згадується, але звернена увага на життя в Київській духовній академії загалом. Перші праці про Київську духовну академію належать випускникам цього та інших духовних навчальних закладів. Наприклад, це роботи Макарія Булгакова, Віктора Аскоченського, Федора Титова, Бориса Тітлинова та інших. Ці дослідження висвітлюють питання пов'язані з побутом, навчальним процесом, вихованням студентства

---

⁶ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.: В 3 т. / сост. В. И. Ульяновский. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2014. Т. 1. 576 с; Там само. 2015. Т. 2. 624 с.; Там само. 2019. Т. 3. 640 с.

⁷ Ульяновський В. Портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров М. Скрижалі пам'яті. Київ, 2003. С. 5-67.

⁸ Там само. С. 34-35.

Російської імперії у ХІХ столітті. Характерна ознака робіт згаданих дослідників – виклад повної історії навчального закладу з прив'язкою до його попередниці, тобто Могілянської академії. Деякі з цих досліджень стали у пригоді й нам.

Однією з наскрізних праць з історії Київської духовної академії є «Императорская Киевская духовная академия в её трехвековой жизни и деятельности (1615-1915)» Федора Титова⁹. Дослідник і сам закінчив цей навчальний заклад у 1890 році. Він пише про перебудову навчальних корпусів, кількість студентів та особливості кожного періоду існування Академії. Побіжно згадує про повсякдення студентів та побут в навчальному закладі, але не містить інформацію про виступ 1859 року. Проте, книга надає можливість скласти загальне розуміння історії Київської духовної академії від реформ 1810-х років та її відкриття у 1819 році до кінця 1860-х років. З цих причин робота Федора Титова є необхідною і для нашого дослідження.

Окремо згадаємо праці, де йдеться про реформи духовної освіти в Російській імперії, навчальний процес тощо. Характеризуючи духовну освіту у Російській імперії, Борис Тітлінов у книзі «Духовная школа в России в ХІХ веке»¹⁰ описував навчальну систему духовних академій та аналізував зміни, що вносилися. Також він подає огляд навчального плану і дисциплін та згадує випускників Київської духовної академії. Історик Костянтин Крайній¹¹ описує реформи духовної освіти та вміщує у роботу історію Київської духовної академії з урахуванням особливостей кожного періоду її існування. Зміни в навчальному процесі безпосередньо впливали на студентів, тож такий виклад історії важливий з цієї точки зору.

Чимала кількість сучасних істориків звертаються до висвітлення окремих аспектів у житті студентства Російської імперії ХІХ століття. Наталя Сухова у

---

⁹ Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915). Киев: Гопак, 2003. 688 с.

¹⁰ Титлинов Б. Духовная школа в России в ХІХ веке. Выпуск первый. Вильна, 1908. 383 с.

¹¹ Крайній К. Историки Києво-Печерської Лаври ХІХ-початку ХХ століть. Київ: Пульсари, 2000. 238 с.

статті «Российское «ученое монашество» перед проблемами учености и монашества (1880–1910-е гг.)»¹² розмірковує над питаннями співвідношення чернецтва та академічного життя. Залучаючи тексти Статутів духовних академій, авторка намагається простежити виникнення проблем через конфлікт несумісності пошуків власного призначення, цілі служіння та богословської діяльності, яка пов'язувалася з викладанням у духовних навчальних закладах, в тому числі Академіях. Ми залучили це дослідження при спробі розібратися з причинами невдоволення студентів, які переросли у виступ 1859 року.

Марина Кругляк у дослідженні «Побут київського студентства другої половини XIX ст.»¹³, на прикладі університетів, вищих духовних навчальних закладів та жіночих курсів робить огляд повсякденного життя вихованців цих установ. Вона розділяє заможнішу та біднішу групи студентів та показує різницю у побуті в залежності від фінансової спроможності. При цьому історикиня намагається сформуванати узагальнений образ студента вищого навчального закладу Російської імперії другої половини XIX ст. Окрім цього підкреслює активність студентства та їх вимогах покращити побутові умови.

У іншій статті «Традиції як форма вираження корпоративної культури студентства підросійської України (друга половина XIX–початок XX ст.)»¹⁴, Марина Кругляк пише про традиції та звичаї студентства, які являли собою невід'ємну частину корпоративної культури. Особливий акцент зроблено на зібраннях з вживанням алкогольних напоїв та місці таких заходів у повсякденному житті вихованців вищих навчальних закладів. Окрім цього, дослідниця зазначає, що одним із символів корпоративної єдності було вдячне ставлення до керівництва навчального закладу, де здобувалася освіта. Пізніше,

---

¹² Сухова Н. Российское «ученое монашество» перед проблемами учености и монашества (1880–1910-е гг.). *Християнское чтение*. 2018. № 2. С. 197-209.

¹³ Кругляк М. Побут київського студентства другої половини XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 175-184.

¹⁴ Кругляк М. Традиції як форма вираження корпоративної культури студентства підросійської України (друга половина XIX-початок XX ст.). *Історична панорама. Спеціальність: Історія*. Чернівці, 2012. С. 7-18.

ми побачимо, що у цьому явищі було дві сторони – студенти та адміністрація і якщо хтось не виконував своїх зобов'язань, то це призводило до поступового накопичення нерозв'язаних проблем, які можуть визріти до такого виступу, як у Київській духовній академії 1859 року.

Окремо варто виділити праці дослідників, які пишуть безпосередньо про конфлікти за участі студентів і не тільки у вищих навчальних закладах ХІХ століття.

Дослідник студентства Російської імперії Іван Посохов у статті «Студенческие обструкции в университетах Российской империи (ХІХ – нач. ХХ вв.)»¹⁵, виділяє у перебігу конфліктів за участі вихованців вищих навчальних закладів на три етапи:

1. Виступи студентів проти викладачів чи адміністрації;
2. Розбір конфліктної ситуації ректором та Радою університету;
3. Новий етап конфлікту через неправильне, на думку, студентів рішення.

Припущенням Івана Посохова заключається в тому, що впродовж ХІХ століття характер перебігу конфліктів змінювався та ставав радикальнішим. Виходячи з цього, третій етап є зовсім не характерним для першої половини ХІХ століття. Для цього етапу притаманним є вихід конфлікту за межі навчального закладу, висвітлення деталей в пресі та навіть масові студентські протести¹⁶.

Надалі, ми спробуємо простежити, на скільки конфлікт проти адміністрації в КДА відповідає такій схемі. Окрім цього, спробуємо розібратися в особливостях студентського виступу в КДА, що розгорілося восени 1859 року. Щоб краще зрозуміти характер та особливості конфлікту в КДА, розглянемо ситуації, що викликали студентське невдоволення в інших

---

¹⁵ Посохов І. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (ХІХ-нач. ХХ вв.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 101-107.

¹⁶ Там само. С. 106.

навчальних закладах Російської імперії. Таким чином, ми зрозуміємо причини конфліктів та спробуємо вписати виступ 1859 року в КДА у ширший контекст.

Історикиня Олена Вишленкова у книзі «Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани»¹⁷ зазначає, що культура спілкування у вищих навчальних закладах почала формуватися з першими Статутами¹⁸. Статути, в яких, власне, і закріплювалися не лише правила, а й норми поведінки, також врегульовували життя всередині всіх вищих навчальних закладів світського та духовного характеру. Дослідниця пише про поняття університетської корпорації та корпоративної культури. Університетська корпорація складалася зі студентів та адміністрації навчального закладу та передбачала створення взаємодії між учасниками, яка формувалася через сприйняття навчального закладу та втручання держави у справи освітньої інституції¹⁹. Корпоративна культура – специфічна форма спілкування, яка сформувалася в середовищі університетської корпорації між студентами та адміністрацією. В рамках такої форми спілкування виражалося і незадоволення діями котроїсь зі сторін-учасниць корпорації²⁰.

Висловлення невдоволення через застосування фізичної сили, з початку XIX століття поступово замінювалося на словесну образу, яка однак, сприймалася так само негативно²¹.

У наступних розділах ми ще згадаємо про працю Олени Вишленкової та, зокрема, спробуємо розглянути культуру спілкування та прояв невдоволення студентів в цих рамках.

Характерною рисою досліджень, у яких згадується конфлікт 1859 року є акцентування на поверхових причинах та наслідках конфлікту. При цьому контекст та значніші мотиви студентів відходять на другий план або ж не враховуються взагалі. Враховуючи це, надалі, ми спробуємо залучити

---

¹⁷ Вишленкова Е. Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани. Казань: Казанский государственный университет, 2005. 500 с.

¹⁸ Там само. С. 171-173.

¹⁹ Там само. С. 85-86.

²⁰ Там само. С. 171-174, 207.

²¹ Там само. С. 207.

додаткові джерела та визначити контекст, у якому формувалося студентське невдоволення та які мотиви окрім побутових проблем, хвилювали вихованців та врешті призвели до відкритої конфронтації з адміністрацією Київської духовної академії.

1.2. Джерельна база

Студентський виступ 1859 року майже не висвітлено в історіографії, тож залучення якомога ширшого кола джерел є необхідністю. У дослідженні використано низку опублікованих та неопублікованих джерел: періодичу, архівні документи та еґо-свідчення.

Такою собі «стартовою точкою» дослідження є «Прошение студентов»²², опубліковане у газеті «Колокол». На цей документ орієнтуються дослідники при визначенні причин невдоволення студентів, які підштовхнули до виступу. У «Прошении студентов» вихованці скаржаться на неувважність працівників до їхньої освіти (ректор та інші професори не читають їм лекцій належним чином), не виправдано велике навантаження на них (забагато творів та іспитів для написання), малу кількість сучасних книг у бібліотеці, упереджене відношення (нормальне завершення навчання залежить від ставлення професорів). Однією з основних скарг була економія на всьому. З адміністрації навчального закладу, студенти найбільш незадовільними називають дії ректора, інспектора та економа через зловживання ними владою та водночас байдужість до всього, що відбувається зі студентами²³.

Цей документ, складений вихованцями XX та XXI курсів Академії, адресувався імператорові Російської імперії, але так і не дійшов до свого адресата. В останній момент учасники виступу відмовилися від наміру, але текст опинився у газеті, де пояснювалася і причина відступу – тиск

---

²² Прошение студентов Киевской Академии. *Колокол*. 1861. № 91. 1 февраля. С. 764-768.

²³ Там само.

адміністрації на студентів. Рукописний оригінал нам не відомий, але зі спогадів студентів знаємо, що він існував. У газеті «Колокол» текст «Прошення» подали з приміткою: *«Мы не везде довольны его (текстом студентов – прим. Т.Я.) тоном, но оно даёт понятие о том как идет преподавание – ангельского чина; поэтому мы (редакция «Колокола» – прим. Т.Я.) печатает его целиком»*. Можливий шлях потрапляння тексту до Герцена, розглянемо у третьому розділі.

Надалі, ми врахуємо зазначені студентами скарги та розглянемо той контекст, у якому вони формувалися. Тут стають в нагоді архівні документи. У дослідженні залучено джерела з Центрального державного історичного архіву України в місті Києві з фонду «Київська духовна академія, м. Київ» (ф. 711)²⁴.

Задля розуміння ситуації в Академії, ми залучили документи, які зазвичай оминаються істориками при дослідженні конфлікту 1859 року. Річні та місячні економічні звіти використали задля реконструкції наповнення студентського столу та забезпеченості продуктами вихованців. Складання таких звітів, як і закупівля продуктів, були сферою відповідальності економа. Журнали поведінки студентів, куди записували відхилення від правил, які час від часу дозволяли собі студенти, використали, щоб поглянути на поведінку студентів до та під час виступу. Записами про порушення академічних приписів та спостереженням за вихованцями займався інспектор. Проблемою при аналізі цих документів є їх залежність від конкретних людей, у випадку з економічними звітами – економ, а з журналами поведінки – інспектор. Припускаємо, що часом вони не вписували окремі відомості. На таку думку наштовхує відсутність економічних звітів за деякі періоди, а також неоднорідність та «шаблонність» записів про поведінку.

Окрім згаданих джерел, почерпнули інформацію з семінарських атестатів вступників до Академії XX та XXI курсів, щоб вповні охарактеризувати їх

---

²⁴ Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 711. Київська духовна академія, м. Київ. Оп. 1. Т. 1.

поведінку та навчальні здобутки під час здобуття середньої освіти. Атестати також складені за певними нормами і є доволі шаблонними, але оминати їх увагою не можна, оскільки ці документи потенційно вказують на наявні у вступників проблеми з дисципліною чи навчанням.

Архівних справ, які стосуються виключно збурення 1859 року, насправді, не так багато. Відкритий конфлікт студентів та адміністрації набув розголосу та не обмежився усною доганою, в архівних джерелах знаходимо звіти з засідання Академічного Правління. Цей структурний підрозділ КДА складався з ректора, професорів та почесних членів (наприклад, колишні випускники Академії, які вже встигли побудувати кар'єру). Правління вирішувало внутрішні справи закладу освіти: проведення іспитів та присвоєння ступенів, а також розглядало серйозні порушення правил студентами. В нашому випадку таким порушенням стало збурення у 1859 році. Зі звіту засідання Академічного Правління дізнаємося імена причетних та рішення прийняті як щодо них особисто, так і в цілому задля врегулювання ситуації. Тобто отримуємо інформацію про наслідки конфлікту²⁵.

Опубліковані джерела, використані у роботі, представлені, насамперед, «Актами и документами, относящимися к истории Киевской академии», що були упорядковані Федором Титовим. Саме тут вміщено Статут духовних академій, який регулював життя вихованців. В ньому вказані правила поведінки, ролі працівників Академії, нормативні приписи щодо одягу та їжі тощо. Тож, очевидно, що норми зі Статуту важливо порівняти з архівними документами, щоб зрозуміти як все відбувалося насправді і на скільки реальність відрізнялася від встановлених норм.

Згадані вище документи значно доповнюють еґо-свідчення колишніх студентів та викладачів Київської духовної академії, деякі з яких були ще й сучасниками конфлікту і бачили все на власні очі. Терміном «еґо-документ» голландський історик Жак Прессер окреслював коло джерел, до яких зараховував автобіографії, спогади, щоденники і особисті листи. Він

---

²⁵ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4223. Арк. 8.

пояснював, що ці джерела є особливими, оскільки несуть в собі відбиток власного «Я» тої людини, яка їх написала²⁶. Его-документи можуть пояснити мотиви вчинків. Проте, це специфічне джерело, оскільки відображають в першу чергу особисте сприйняття людини і цю особливість ми намагатимемося враховувати при аналізі джерел.

Залучені его-документи є спогадами та листами випускників та викладачів Київської духовної академії, таких як Іван Дубасов²⁷, Ілля Екземплярський²⁸, Костянтин Фоменко²⁹, Василь Певницький³⁰ та інші. Деякі з них навчалися або працювали в Академії під час конфлікту. Наприклад, Василь Певницький згадує момент донесення скарг та вимог до адміністрації студентами:

Они (студенти. - прим. Т.Я.) написали и послали в Петербург прошение на Высочайшее имя, в котором очернили ректора, инспектора и некоторых наставников, не щадя самых резких слов к их унижению, и представили состояние Академии в самом ужасном виде. Один студент XX курса (Андрей Попов) с этим прошением явился в Правление Академии, и, ставши на колени, положил прошение на голову и обратился с речью к Государю Императору, как бы тут присутствующему, прося Его обратить милостивое внимание на приносимую ему жалобу.

Це згадка про те саме «Прошение студентов», яке було написане, але так і не отримане імператором. На жаль, сповна «почути» голоси студентів ми не можемо. У документах їх позиція відсутня, але «пролити світло» допомагають саме его-свідчення. Зокрема, маємо змогу відтворити хронологію подій виступу 1859 року.

Події 1859-1860 років у Київській духовній академії залишаються погано дослідженими; залучені для їхнього розгляду документи часто обмежуються

---

²⁶ Dekker R. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización (MyC)*. 2002. № 5. P. 13-14.

²⁷ Дубасов И. Из моих академических воспоминаний. *Тамбовские епархиальные ведомости*. 1898. № 18. С. 474-489.

²⁸ Екземплярський И. Биографический очерк. Киев: Типография И. Н. Кушнерев и Ко, 1906. 702 с.

²⁹ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 324-340.

³⁰ Певницький В. Мои воспоминания. Киев: Типография Акционерного общества «Петр Барский в Киеве», 1912. 87 с.

«Прошением студентів» та звітами із засідання Академічного Правління. Така звужена джерельна вибірка лише унеможлиблює ширший погляд на проблему, адже основні тези ґрунтуються на аналізі матеріалів, що показують проблеми, які лежать на поверхні, і випускають не такі «видимі» нюанси та аспекти протистояння. У цій роботі ми пропонуємо залучити інші види джерел, які зазвичай оминаються увагою.

Розділ 2. Студенти Київської духовної академії напередодні та під час виступу 1859 р.

На початку, стисло наведемо хронологію подій студентського виступу 1859 року у Київській духовній академії. Перші заворушення почалися у кінці жовтня-на початку листопада 1859 року, коли студенти вступили у конфлікт з інспектором ієромонахом Валеріаном Орловим через надто гучне святкування ними початку навчального року та вступу до Академії ХХІ курсу. Через кілька днів після цього студенти висловили невдоволення їжею в їдальні, але на ці скарги адміністрація не звернула уваги.

Врешті, студенти вперше почали збиратися разом, обговорювати ситуацію в Академії та виклали на папері причини невдоволення і цей лист спершу хотіли відправити до імператора. Дізнавшись про дії та наміри вихованців, інспектор намагався вплинути на них, викликаючи до себе старших (старост), але це не допомогло. До вирішення ситуації залучили і попереднього ректора Антонія Амфітеатрова, який зустрічався з бунтівниками та намагався вмовити їх заспокоїтися. В кінці листопада 1859 року відбулося засідання Академічного Правління, де прийняли дисциплінарні рішення щодо студентів-учасників конфлікту. На початку грудня 1859 року сталися кадрові зміни і свої посади втратили ректор Ізраїль Лукін та інспектор Валеріан Орлов, на їх місця прийшли, відповідно, Філарет Філаретов (короткий час посаду ректора обіймав Іоаннікій Руднев) та Мефодій Семенов. Починаючи з січня 1860 року окремі студенти один за одним почали покидати Академію, а у червні нове управління провело екзамени за іншими правилами для вихованців, що лишилися. Так завершився чи не найбільший студентський виступ за дії першого Статуту у Київській духовній академії.

2.1. Умови життя, навчальний процес та дозвілля студентів

У «Прошении студентов», складеному у 1859 році, закиди можна розділити на три категорії, а саме: побут (житло), казенне харчування та навчальний процес. Необхідно окреслити той контекст, в якому формувалися скарги. В цьому підрозділі розглянемо наведені вище аспекти та спробуємо прослідкувати, яким було життя в стінах Академії та що не влаштовувало вихованців.

Почнемо огляд з житла для студентів. Винаймати житло в Києві навіть спільно з кількома товаришами було задоволенням не з дешевих. Як зазначає Марина Кругляк, за оренду кімнати разом з однокурсниками, один студент мав віддати 2-3 рублі на місяць, а готель обходився у срібний рубль за добу (у 1840-50-х роках)³¹. Та навіть таке міг дозволити не кожен, наприклад вихованець Київської духовної академії Микола Пальмов (навчався у 1865-1869 рр.), отримував від батька лише 5 рублів на місяць³².

Серед київських студентів XIX століття, вихованцям КДА пощастило більше, тому що вони могли жити у гуртожитку при Академії. Звісно, окремі студенти селилися у винайманих квартирах, але лєвова частка проживала саме у гуртожитку, оскільки перебували на казенному утриманні і так було значно дешевше.

Гуртожиток для студентів являв собою будівлю з кількома спальнями, приміщеннями для слуг, «комнатами для умивання», а з 1865 року ще й навчальним залом. В кімнаті жило по 5-6 людей, один з них обов'язково обіймав посаду старшого та слідкував за дотриманням правил і підтриманням чистоти, до того ж в його розпорядженні була кімнатна прислуга³³. Всі кімнати знаходилися на одному поверсі поруч з «комнатами для умивання».

---

³¹ Кругляк М. Побут київського студентства другої половини XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 176-177.

³² Пальмов Н. Дополнение к биографическим сведениям // *Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.* Киев, 2015. Т. 2. С. 449.

³³ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 95.

Всього в жилу приміщенні розміщувалося 12 спалень для студентів. Розмір кімнати не залежав від кількості жильців і складав 54-72 м². Для кращого розуміння, за сучасними мірками 54 м² — це розмір двокімнатної квартири у спальному районі міста. На цій площі розміщували особисті речі, ліжка, шафу для одягу, книжкову полицю, стіл, стільці. Більшу частину кімнати займала пічка, яка отоплювала приміщення в холодні пори року.

В таких умовах вихованці Академії жили до 1864 року, в цей час почалася перебудова жилих та навчальних приміщень, яка завершилася у 1865 році. Академічний корпус перебудували таким чином, що на першому поверсі розмістили кімнати для інспектора, слуг, правління та дві навчальні аудиторії для молодшого та старшого курсів. На другому поверсі знаходилися 12 студентських спалень та зал для занять, а на третьому поверсі — гардероб. З меблів в кімнатах для занять знаходилися столи, розраховані на чотирьох людей, стільці, диван та шафа з книгами³⁴. Показово, що зміни почали відбуватися вже після «бунту» 1859 року. Складно сказати, співпадіння це чи ні. Зауважу лише, що початок ремонтних робіт, сучасники пов'язують з приходом на посаду нового ректора Філарета Філаретова.

В основному нарікання студентів на житло стосувалися тісноти та санітарних умов. Іноді в кімнатах студенти влаштовували чаювання, святкування та навіть готували їжу. Один зі студентів, який навчався в Академії на початку 1860х років, так згадує житлові умови:

Везде было грязно, тесно и более чем негигиенично. В комнате небольшой помещалось несколько человек чуть не со всеми своими пожитками: тут и спали и занимались, пили чай и угощались, поджаривая сало и другую снедь в печке. Грязь и сорь всякий благоприятствовали размножению насекомых и мышей³⁵.

В наведеному уривку є згадка і про приготування їжі самими студентами. В Статуті знаходимо окремий пункт, де прописана заборона не лише на приготування, а й на принесення їжі та столових приборів до спалень.

---

³⁴ Пичета И. Воспоминания протоиерея И.Х. Пичеты. *Вера и разум*. Харьков, 1911. С. 58.

³⁵ Там само.

Зазначалося, що це шкодить підтриманню чистоти в кімнатах³⁶. Ще однією причиною є й те, що вихованці могли брати посуд з їдальні, який би потім не повертали.

Закупівлею продуктів завідував економ Академії і від нього залежало, що на столі побачать студенти, навідавшись до їдальні. Роль економа у забезпеченні студентів, розглянемо у іншому розділі. Поки що зазначимо, що ті закиди щодо харчування, які прозвучали у 1859 році від студентів, не з'явилися з нічого. Нагадаємо, що тоді вихованці писали про суцільну економію на продуктах, що призводило до недоїдання.

Обрахунки калорійності ускладнюються браком інформації про повсякденний обсяг харчів на одного студента чи про розмір порцій. Загальна кількість того чи іншого продукту зростала при збільшенні числа студентів, але це не допомагає зрозуміти, якою ж була добова норма. Залишається лише припускати, скільки калорій припадало на одного вихованця, виходячи із загальної кількості продуктів. Нині добова норма енергії для однієї дорослої людини – до 3500-4000 ккал, а юнака у середньому – до 3000 ккал³⁷. Поглянемо пильніше на студентський харчовий раціон.

З казенного харчування вихованці отримували обід (о 12:00) та вечерю (о 20:00). Трапези склалися з двох або трьох (у святкові дні) страв, житнього хлібу, води або квасу³⁸. Здогадуємося, що сніданком опікувалися самі студенти і готували його у власних кімнатах, що підтверджують спогади декого з них: *«Пища в академии для меня, не изнеженного, поначалу казалась роскошною. Завтраком и полудником служил ржаной хлеб с солью»*³⁹. Зазначимо, що у розрахунок калорій для однієї дорослої людини на добу, не враховуємо цей сніданок, оскільки кожен вихованець забезпечував себе таким сніданком самостійно. Таким чином, мусимо враховувати надто багато

---

³⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С 114.

³⁷ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація: економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Київ, 1995. Т.1: Структури повсякденності можливе і неможливе. С. 103.

³⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 114.

³⁹ Соколов Н. Воспоминания Н. И. Соколова о КДА // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг. Киев, 2019. Т. 3. С 199.

змінних факторів: особисті вподобання, фінансові можливості окремого студента, відмова снідати взагалі тощо. Тож, в розрахунок йде виключно казенне харчування. Ми не здатні вирахувати кількість калорій, які припадали саме на сніданок, і тому наші розрахунки є лише приблизними. Проте, навіть таке приблизне уявлення дає змогу значно доповнити ту інформацію, що маємо.

У 1850 році економ Академії впровадив унормоване меню для студентів з метою скоротити кількість витрат на продукти у зв'язку зі збільшенням кількості студентів⁴⁰.

Записка економа щодо меню виглядала наступним чином:

- У звичайні дні (не піст): на обід — щі з яловичиною та кашу з коров'ячим маслом, на вечерю — суп з яловичиною і булочка.
- У звичайні пісні дні: на обід — щі зі сметками, грибами, на вечерю — суп з картоплею та булочки. У Великий піст на обід їли щі з грибами або маслинами або кашу з конопляною олією.
- В неділю та святкові дні: щі з яловичиною, кашу з маслом, печеню з яловичиною або холодець та булочки.
- В пісню неділю та святкові дні: щі зі сметками або грибами, кашу, печеню зі свіжої риби або холодець з солоного судака. У Великий піст - окрошку, борщ зі сметками або грибами, пшеничні котлети або локшина та булочки.

На великі свята до цього переліку додавали пироги, а іноді закупували рибу, якщо її ціна не перевищувала 3-5 рублів⁴¹.

Не можемо сказати, чи стало впровадження унормованого меню, якісною зміною в плані урізноманітнення харчування, оскільки назви страв до впровадження меню нам не відомі. Втім, перелічене харчування відділяє від студентського «бунту» декілька років. Це змушує замислитися, чи не стала

---

⁴⁰ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 3348. Арк. 6.

⁴¹ Там само.

якість їжі гіршою, а її кількість меншою, що врешті підштовхнуло до невдоволення. Однак, доступні джерела не дають нам ні ствердити, ні спростувати таке припущення.

Варто звернути увагу, що дозвілля вихованців Київської духовної академії пов'язувалося, зокрема, і з харчуванням. Час від часу студенти влаштовували святкування у власних спальнях, виходили у місто, зокрема, відвідуючи кафе та булочні. Окрім цього зустрічалися і на чаювання. На чаювання збирались в одній спальні, а перед тим купували чай, солодощі та булочки власним коштом. Не завжди вихованці мали гроші на купівлю необхідного та бажаного. В таких випадках чай замінювали відваром з трав, а булочки брали в борг. Пекарі давали випічку в борг, з умовою, що студенти повернуть кошти за них, коли отримають направлення на місце роботи. Вже випускники не завжди сумлінно виконували свою частину домовленості і тоді пекарям доводилося звертатися до навчального закладу. Наприклад, купець Субботін дав в борг хліб, але гроші йому вчасно не повернули. Тож він доповів про це економові Академії та попрохав повернути йому кошти⁴².

У студентів існували традиції, пов'язані зі святкуванням днів народжень та інших свят. Всі заходи найчастіше відбувалися у самих спальнях, від чого інспектори навчального закладу в захваті не були. На дні народження іменник купував своїм товаришам алкоголь — горілку, пиво, вино.

Проте, те як саме описані такі заходи, наштовхує на думку, що студентські посиденьки з алкоголем та чаювання були способом соціалізації і лише в окремих випадках переростали у висловлення невдоволення. Історикиня Марина Кругляк відносить такі святкування до звичаїв та традицій, які були невід'ємним атрибутом студентства. Дослідниця виділяє так звані приватні та генеральні випивки. Приватні організовувалися значно частіше і приводом до них могло стати будь-яке свято, наприклад, іменини чи знайомство зі студентами, які щойно вступили до Академії. Натомість, генеральна випивка була посвятою у студенти навчального закладу і

---

⁴² ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 2259. Арк. 22.

проводилася лише раз на рік – восени. Це були традиції, які передавалися від одного покоління вихованців до іншого та таким чином ставали частиною корпоративної культури вищого навчального закладу⁴³. До слова, колишні студенти Академії, у своїх спогадах часто називають і чаювання, і ось такі зустрічі за алкоголем саме традиціями. Практикували вихованці КДА й «генеральні випивки», проте на згадки про них ми натрапляємо не раз у мемуарах пізнішого часу.

Деякі з таких ситуацій, передусім пов'язані зі вживанням спиртних напоїв, розглянемо у наступному підрозділі. Поки що, окремо згадаємо про записку 1860 року інспектора Мефодія. В записці інспектор висловлював занепокоєння моральним станом майбутніх священнослужителів, яке страждає через зловживання алкоголем⁴⁴. Привертає увагу, що записка інспектора, з'явилася саме після студентського виступу. Можливо, це була частина унормування ситуації після конфлікту. Архімандрит Мефодій Семенов зайняв посаду інспектора вже після виступу 1859 року, тож саме він, скоріш за все, намагався стримати студентів, що залишилися у навчальному закладі.

Були й дозволені Статутом розваги для студентів, до який зараховували відвідування бібліотек, лекцій (в тому числі в університеті Св. Володимира), ярмарків на Подолі, а також прогулянки містом. Проте, їх студенти згадують не часто.

Ще один аспект, на який скаржилися студенти — навчальний процес. Нагадаймо, що не подобалися лекції за застарілими матеріалами та самі викладачі. Про те, як студенти саботували лекції, якщо ті їм не подобалися, згадаємо у наступному підрозділі, а в цьому коротко зупинимось на організації навчального процесу.

---

⁴³ Кругляк М. Традиції як форма вираження корпоративної культури студентства 7 підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історична панорама. Спеціальність: Історія*. Чернівці, 2012. С. 9-10, 15.

⁴⁴ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4571. Арк. 1.

Метою навчання студентів стало «*образовать благочестивых и просвещенных служителей слова Божия*». Загальні методи навчання мали розкрити здібності студента, проте для кожного предмета були прописані певні норми⁴⁵.

Навчальний курс в академії тривав чотири роки та складався з двох відділень — нижчого та вищого (по два роки кожен)⁴⁶.

У нижчому відділенні вивчали: філософію, загальну словесність («*всеобщая словесность*»), латинську мову, цивільну («*гражданскую*») історію та математику. У вищому відділенні вивчали: богослов'я, церковну історію та старожитності («*древности*») зі священною хронологією і географією та церковну словесність⁴⁷.

На кожен предмет викладач мав подати детальний конспект з описом дисципліни, кількістю годин відведених на ту чи іншу тему, список підручників та їх авторів. Ректор Академії перевіряв конспекти та зі своїми примітками надавав на розгляд Правління⁴⁸.

Начальний план в Академії не був сталим і в нього вносилися незначні корективи (наприклад, у 1825 році відкрили кафедру польської мови⁴⁹), але значущі зміни відбулися у 1840х роках, коли обер-прокурором Святого Синоду призначили графа Миколу Протасова. З його особою пов'язують зміни у навчальному процесі, бо він у 1839 році ліквідував Комісію духовних училищ та почав одноосібно управляти духовно-освітніми справами⁵⁰. До Комісії духовних училищ входили вищі духовні та світські особи (обер-прокурор та державний секретар)⁵¹.

---

⁴⁵ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 79.

⁴⁶ Титлинов Б. Духовная школа в России в XIX веке. Выпуск первый. Вильна, 1908. С.122.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 98-99.

⁴⁹ Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1619). Киев, 2003. С. 366; Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии. Киев, 1869. С. 92.

⁵⁰ Шип Н. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819-1919). Київ, 2010. С. 100.

⁵¹ Крайній К. Історики Києво-Печерської Лаври XIX-початку XX століть. Київ, 2000. С. 14-16.

Історикині Світлана Нижнікова та Людмила Посохова зазначають, що з цього часу найголовніші питання розглядав Святійший Синод, а Духовно-навчальне управління, яке перейняло функції ліквідованої Комісії духовних училищ, займалося підготовкою цих справ до розгляду з відповідними довідками та матеріалами. Основною проблемою був склад Управління, а це переважно світські чиновники, які не розуміли специфіку духовно-навчальних проблем. Створення Духовно-навчального управління посилило бюрократизацію системи духовної освіти та призвело до негативних змін⁵².

Реформування системи управління духовними закладами освіти призвело до змін навчального процесу та програм, але в контексті цієї роботи нас цікавить те, що не подобалося, власне, студентам. До нововведень студенти мали вивчати 19 загальноосвітніх та 2 спеціальних предмети, а після їхня кількість виросла до 28 предметів. Через це тривалість лекцій довелося скоротити, тепер замість 2 годин лекція тривала півтори години. Скарги щодо навантаження зустрічаємо і у «Прошених студентів».

Таким чином ми окреслили той контекст, у якому жили студенти за дії першого Статуту духовних академій. Це важливо, оскільки показує побутові умови та навчальний процес, на який скаржаться учасники конфлікту 1859 року.

2.2. Конфлікти та порушення правил

У Київській духовній академії траплялися конфлікти і до 1859 року, але лише в цей період невдоволення студентів переросло у відкриту конфронтацію з академічним та адміністративним складом. Щоб зрозуміти характер виступу 1859 року, необхідно звернутися до дрібніших проступків та таким чином

---

⁵² Нижнікова С., Посохова Л. Традиції та новації в системі управління духовними навчальними закладами Російської імперії (XVIII–початок XX століття). *Res Historica*. Lublin, 2018. С. 93-94.

спробувати віднайти ту саму «точку», яка стала поштовхом до значних «бунтів».

У період дії першого Статуту в Київській духовній академії, а це проміжок часу з 1819 по 1869 роки, можна умовно виділити кілька видів конфронтації. Передусім, для визначення таких видів варто враховувати між ким відбувається конфлікт (студент-викладач, студент-інспектор, студент-економ, студент-студент тощо), а потім як далеко він врешті заходить (які наслідки та покарання є для учасників). Під «конфліктами» маємо на увазі найширше значення цього слова та включаємо сюди словесні перепалки, фізичні прояви непогодження, а також пасивну агресію та опір з боку учасників (те ж саботування лекцій окремих професорів). Задля наочності розглянемо кілька окремих казусів, які мали місце в Київській духовній академії у 1819-1869 роках. В цей часовий проміжок діяв перший Статут духовних академії, який врегульовував всі аспекти життя в Академії, тож, студенти жили за тих самих правил та норм.

Перші прояви непослуху з боку студентів з'являються ще у кінці 1820-х років. Один з таких випадків привертає увагу через непокору, яка проявилася у формі словесних образ. У записах за 1828 рік зустрічаємо лист від військового губернатора Петра Желтухіна до митрополита Київського та Галицького Євгенія (Болховітова). Військовий губернатор повідомляв, що по приїзді до Києва у квітні місяці, відвідав «Государев сад» (нині — Маріїнський парк в Києві). В парку він побачив написи та вірші на стінах, які охарактеризував як «*безнравственные*», трохи згодом Петро Желтухін зустрів двох студентів Київської духовної академії, які писали на стінах «*неприличные записи*». Судячи з того, що пише губернатор, піймати тих, що провинилися так і не вдалося. За пропозицією Желтухіна, студентам після цього випадку заборонили ходити в Сад без нагляду старших⁵³. Достеменно не відомо, що ж за написи залишили вихованці КДА, але схоже, що вони добряче допекли губернаторові, якщо той звернувся одразу до митрополита, оминувши адміністрацію навчального закладу. Така реакція натякає на те, що послання від студентів і справді були не з приємних та, можливо, були першими

---

⁵³ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 430. Арк.8.

дрібними проявами непокори з їхнього боку. Можливо й таке, що губернатор вирішив звернутися одразу до митрополита, як до особи з більш високим статусом і яка точно могла посприяти покращенню ситуації.

У переважній більшості конфліктні ситуації, пов'язані з порушенням академічних правил направлялися проти професорів та адміністративного складу Академії. Починаючи з 1840х років все частіше зустрічаємо записи про нехтування студентами академічних правил. До прикладу, у 1842-1843 роках вихованці пропускали лекції та відлучалися з Академії без дозволу інспектора. Студенти Михайло Покровський, Степан Карпович та Афанасій Кошмаков пропускали заняття та відлучалися з Академії в пізню годину⁵⁴. Ще один студент, чие ім'я не згадується *«замечен в неблагодарном обращении не только с низшими себя, но и с высшими»*. Інші ж студенти на заняттях з івриту *«по нерассмотрительности занимаются оным»*⁵⁵. Ці випадки можуть бути ознакою пасивного опору по відношенню до котрогось з викладачів, адже єдиними зауваженнями до студентів є пропуск занять та їх не гідна поведінка. Під пасивним опором розуміємо не надто старанне виконання своїх обов'язків студентами, а це саме такий випадок. Випадки, коли студентам не подобаються професори зустрічаються і у інших навчальних закладах. Тут ми бачимо не поодинокі випадки, а масові порушення правил, у яких, певно, є підґрунтя і скоріш за все пов'язане саме з особою певного викладача.

Окремо необхідно виділити особисту непокору студента Константина Крикановського. У записах інспектора в журналі поведінки він зустрічається часто. Записи пов'язані з недотриманням академічного порядку, а саме: пропуски занять, відвідин церкви та годин для молитов. Коли студента викликав до себе інспектор, Константин Крикановський наніс йому словесу образу, за яку відмовився вибачитися. Після цього справу передали Академічному Правлінню, яке наказало вихованцеві вибачитися перед інспектором, а у разі відмови Крикановського, оштрафувати останнього⁵⁶.

---

⁵⁴ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 1969. Арк.14.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само. Спр. 2682. Арк.12.

У 1850-х роках записів про конфлікти та недотримання правил не так багато, окрім, звісно тих, що стосуються студентського «бунту» у 1859 році. Проте, маємо пізніші мемуари колишніх вихованців Академії. Один з випадків порушення зустрічаємо у спогадах Івана Дубасова (навчався в КДА у 1863-1867 рр.). Він оповідає про святкування дня народження товариша: *«Были именины одного из товарищей и он, по издавна заведенному обычаю угощал товарищей. Окна номера были раскрыты. Зычный гонор наш, сменяемый пением, услышал инспектор, которому мы мешали спать, и он велел позвать к себе старшего»*. Старший по кімнаті вийшов до інспектора і коли останній сказав зупинити *«дикие крики»*, відповів, що чує лише прекрасні голоси, які виконують одну з кращих пісень. Таку зухвалість з боку студента, інспектор пробачити не міг, тож призначив покарання — переведення до іншої кімнати без права бути старшим та трійку в журналі за поведінку⁵⁷.

Дубасов згадує ще один випадок словесних перепалок і так само з інспектором. Один зі старших привів свого нетверезого товариша до дому та назвав швейцару власне ім'я для звітності перед інспектором. Наступного дня інспектор викликав старшого до себе та запитав, як той дозволив товаришеві таку поведінку і отримав відповідь: *«Я не имел никакого права ни допускать его, ни не допускать. Больше мне говорить нечего. Я очень занят теперь и потому, с вашего позволения, удаляюсь...»*⁵⁸.

У викладі Івана Дубасова складається враження, що таку безцеремонну поведінку собі дозволяли лише старші по кімнатах, але приклади з інших курсів не підтверджують це.

Є й інша категорія студентської непокори, пов'язаної з порушенням академічних приписів. Може здатися, що наведені вище приклади та ті, що аналізуватимуться далі, не мають різниці, однак, це не так і їх варто відділити. Суть у тому, що попередні приклади стосуються саме конфліктних ситуацій, коли порушення правил породжувалися початковим невдоволенням і недотримання приписів було актом протесту з самого початку. Тобто прогул

---

⁵⁷ Дубасов И. Из моих академических воспоминаний. Тамбовские епархиальные ведомости. 1898. № 18. С. 485.

⁵⁸ Там само. С. 486-487.

лекцій ставав можливістю показати особисте невдоволення котримсь із професорів, незадовільний рівень викладання, незгоду з розкладом тощо. Такі випадки, наприклад, виливалися у словесні перепалки, образи, відверту непокору та переважно мали наслідки у вигляді покарання.

Порушення правил, розглянуті далі, відрізняються тим, що, найшвидше, траплялися через бажання студентів урізноманітнити своє дозвілля, розважитися або ж взагалі випадково, а не через намір висловити невдоволення станом речей. Завершувалися ці проступки усною доганою від інспектора та записом у журнал поведінки. Тобто серйозних наслідків для порушника чи порушників зазвичай не було. Звісно, винятки існували, але на нюанси кожного випадку звернемо увагу окремо.

Найчастіше зустрічаємо недотримання правил, пов'язаних зі зборами студентів компаніями, вживанням алкогольних напоїв та приготування їжі в кімнатах, відлучки без дозволу з Академії тощо.

В одному з журналів поведінки за 1824 рік є запис про студента Димитрія Савченка, який порушив правила Академії, коли покинув її територію без дозволу, а повернувшись нетверезим *«производил шум в комнате и наносил оскорбления и беспокойство товаришам»*. У якості покарання обрано ув'язнення на сім днів в ізольованому місці⁵⁹. Така санкція не входить до «офіційних», себто тих, що вказані у Статуті чи інших приписах, але, зважаючи на приклади інших навчальних закладів, часто використовувався інспекторами. Метою таких покарань було застерегти інших вихованців від подібних вчинків.

Інший приклад з прогулянками у місті без дозволу є у донесенні інспектора за 1830 рік. Студент Василь Панов покинув Академію без дозволу, проводив час у місті та повернувся нетверезим, але про покарання тут не згадується⁶⁰. Ситуації та характер порушення здаються ідентичними, але одна відмінність все ж є — словесна образа товаришів. Поведінка, яка зачіпає інших каралась відразу. Підтвердження знаходимо у справі вихованця Олександра Арпегова за той же 1830 рік. Він так само залишив без дозволу інспектора

---

⁵⁹ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 282. Арк. 9.

⁶⁰ Там само. Спр. 507. Арк. 13.

навчальний заклад, повернувся нетверезим та сперечався з товаришами. Зазначається і те, що студент взагалі «*характер имеет дурной*» та часто не дотримується встановлених правил⁶¹. Справу Арпегова відправили на розгляд Академічного Правління, як вищої інстанції.

У журналах поведінки переважно відсутні записи про покарання. Можливо, їх не записували, бо виправляли поведінку своїх підопічних профілактичними бесідами, а в гіршому випадку доганами. До прикладу, за другу половину 1840-х років є кілька записів про відлучки без дозволу з Академії та вживання спиртних напоїв, але про покарання цих студентів не згадується.

Керівники ставилися до студентів не надто суворо. У цьому контексті пильніше поглянемо на випадок з Михайлом Козловським, який довгий час систематично порушував правила Академії. Перші записи про нього у журналі поведінки з'явилися у 1846 році: «*Во время праздника Пасхи самовольно отлучался из Академии на трое суток и не благопристойно вел себя в сие время между своими знакомыми в Киеве*». У 1847 році одразу за декілька місяців є записи, що цей же студент «*Неоднократно замечен в нетрезвости*», останній запис про це зроблено у листопаді. Вже у січні 1848 року, тобто через кілька місяців після останнього запису, Михайло Козловський пише записку, в якій просить відрахувати його через поганий стан здоров'я, хоча відсутні записи про його звернення до лікаря.

Цей казус, насправді, дуже показовий. «*Неблагопристойную*» поведінку Михайла Козловського терпіли довго і, певно, намагалися розібратися не піднімаючи зайвого галасу, тому дозволили піти з Академії зіславшись на незадовільний стан здоров'я. Схожі випадки бачимо у записах неодноразово, але так склалося, що матеріали саме по справі Козловського найповніше відображені в архівних джерелах і можна прослідкувати весь шлях студента. Щодо інших прикладів, то за 1846 рік знаходимо запис про студента П. Юккельсона: «*...объявитъ ему, чтобы он искал для себя места в*

---

⁶¹ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 507. Арк. 13.

*гражданском званні и дело объявить закрытым»*⁶². Знаємо лише рішення Правління, але інші деталі нам не відомі і схожих справ ще багато.

З кожним роком записів про поведінку, яка не відповідає встановленим у навчальному закладі нормам, стає більше, як і справ з виключенням з Академії за власним бажанням. Олена Вишленкова підмічає різницю між конфліктами в кінці XVIII ст. та у XIX ст.: застосування фізичної сили, з початку XIX століття поступово замінювалося на словесну образу, яка, однак, сприймалася так само негативно⁶³. Культура спілкування змінювалася і у XIX ст. стала нормованішою, не в останню чергу через запровадження Статутів, які діяли в усіх навчальних закладах, уніфікуючи систему освіти і вибудовуючи норми взаємодії.

Іван Посохов виділяє три етапи у студентських виступах. На першому етапі відбувається сам виступ, направлений проти викладачів та адміністрації. На другому етапі — розбір ситуації ректором та Радою університету. На третьому — повторні виступи через неправильне, на думку студентів, рішення Ради університету та ректора. На останньому етапі конфлікт набуває розголосу та виходить за межі навчального закладу⁶⁴.

Показово, що порушення правил в переважній більшості, відноситься до першого типу, тобто тих, що робилися цілеспрямовано задля показу невдоволення. Врешті студентський виступ 1859 року стане кульмінацією цього руху. Студентський «бунт» 1859 року відрізняється від решти конфліктів, які виникали через невдоволення чимось всередині Академії, оскільки він вперше став таким масштабним і до його вирішення було залучено і Правління, й осіб з-поза Академії.

---

⁶² ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 2587. Арк. 2.

⁶³ Вишленкова Е. *Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани*. Казань, 2005. С. 207.

⁶⁴ Посохов І. *Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв.)*. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 106.

2.3. Учасники виступу 1859 р.

Як бачимо, приводи для невдоволення студенти мали задовго до виступу 1859 року. Проте, з якоїсь причини відкритий конфлікт почався лише у 1859 році, коли в Академії навчалися вихованці XX та XXI курсів. Тож, варто ближче познайомитися з учасниками конфлікту.

Список студентів, які виступили проти адміністрації Академії знаходимо у звіті з засідання Академічного правління, на якому розглядали справу про конфлікт. В основному це студенти XX та XXI академічних курсів, які розпочали своє навчання у 1857 та 1859 роках відповідно. Встановити імена всіх учасників складно, оскільки не всі поіменно названі у звіті Академічного Правління, інші документи доповнюють цей список, але не цілком.

Більш-менш повний перелік учасників виступу виглядає наступним чином:

XX курс (1857-1861 рр.): Михайло Владимирський-Буданов, Дмитро Орлов, Олександр Ульянов, Михайло Нікольський, Федір Гурьев, Роман Василевський, Федір Ізмаїлов, Павло Житецький, Федір Дмитріївський, Констянтин Заусцинський, Андрій Попов, Олександр Іванов.

XXI курс (1859-1863 рр.): Лев Успенський, Федір Пашута, Матвій Харьков, Стефан Рахнович.

Цей список лише приблизний, оскільки у мемуарах випускники пишуть різне про склад учасників. Одні, як Климент Фоменко, зазначають, що участь брали лише студенти XX курсу, інші, як Ілля Екземплярський, називають серед учасників і XXI курс, але з зазначенням, що з XX курсу через страх перед Правлінням, долучалися до виступу не всі. Їхні думки щодо учасників та характеру виступу розглянемо детальніше у наступному розділі, а зараз зосередимось на відомостях про тих, що зустрічаються у звітах та спогадах сучасників.

У вихованців, які брали участь у виступі, не було проблем з навчанням чи поведінкою до 1859 року, а їхні оцінки та характеристики з семінарій

виключно хороші. До того ж, до вступу у КДА вони не були знайомими і здобували освіту у різних семінаріях. Тобто, контактів до вступу в Київську академію вони не мали, а отже малоймовірно, щоб якісь «доакадемічні» чинники вплинули на їхнє об'єднання проти адміністрації навчального закладу. Тих студентів, що прийняли рішення відкрито вступити у конфлікти, можна умовно поділити на дві частини. До першої групи відносимо тих, до кого застосували санкцію у вигляді виключення з Академії, а другої тих, хто такого покарання уникнув.

«Зачинщиками» називають Михайла Владимирсько-Буданова, Михайла Нікольського, Дмитра Орлова та Федора Гурьєва. Їх звинувачували у підбурюванні інших студентів, проведенні «возмутительных совещаний», а також в пияцтві та негідній поведінці. Окрему увагу звернено і на інших студентів: Романа Василевського, Федіра Ізмаїлова, Павла Житецького тощо⁶⁵. В цій частині роботи зосередимося лише на тих вихованцях, яких частіше згадують у спогадах або у записках Правління.

Дмитра Орлова у 1857 році закінчив Орловську духовну семінарію. Його також зачисляють до «зачинщиків» та звинувачують у підбурюванні інших студентів до виступу. На засіданні Правління, зазначалося, що він вже звинувачувався у пияцтві та відповідні записи є у інспектора. Дмитро Орлов мав виправитися, інакше його виключать з Академії. Не зважаючи на все, це цей вид покарання його оминув. Після закінчення Академії викладав, а потім займав ще й посаду інспектора у Полтавській духовній семінарії, окрім цього редагував «Полтавські єпархіальні відомості»⁶⁶.

Михайло Нікольський теж навчався на ХХ курсі у КДА, але в документі з засідання Академічного Правління його називають «зачинщиком». Також його виокремлює інспектор, говорячи, що той часто з'являвся в Академії нетверезим і в день початку виступу його стан не відповідав правилам. Окрім

---

⁶⁵ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4223. Арк. 4.

⁶⁶ Павловский И. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912. С. 139.

цього, Михайло Нікольський збирався в кімнаті разом з Михайлом Владимирсько-Будановим та складав текст «Прошення». Пізніше він дав письмові свідчення, в яких, певно, відмовився від своїх слів та визнав неправоту попередніх дій⁶⁷. Хоча він і фігурує у справі про виключення, але такого виду покарання він зміг уникнути. Схоже, що рішення, прийняте на засіданні Академічного Правління не було остаточним, принаймні щодо деяких вихованців.

Пізніше, Нікольський викладав у КДА, і один зі студентів згадує його як одного з найталановитіший вихованців ХХ курсу через манеру викладання: «...именно *Никольский* был талантливейший из них, и во всяком случае - он первый между ними как педагог»⁶⁸. Решту життя Нікольський перебував на посаді інспектора в Оренбурзькій гімназії.

Як бачимо, були студенти, яким Правління врешті вирішило дати другий шанс. Були й ті, хто визнав провину ще до початку розгляду справи, як наприклад Роман Василевський та Олександр Іванов. Вони першими почали писати «Прошение», залишаючись в кімнаті з Владимирсько-Будановим, але вчасно відмовилися від власних дій, написавши пояснювальні записки. Була й інша категорія студентів, які покинули Академію після конфлікту. Окрім цього, у «Биографическом словаре», з посиланням на матеріали з Російського державного архіву, розміщено згадку про те, що Роман Василевський звинувачувався у зловживанні алкоголем⁶⁹.

Михайло Владимирський-Буданов у 1857 році закінчив Тульську духовну семінарію та того ж року вступив до Київської духовної академії. Його характеристики з попереднього місця навчання нам не відомі, оскільки атестат після відходу з Академії, забрав з собою разом з виписками про оцінки з

---

⁶⁷ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг. Киев, 2015. Т. 2. С. 367.

⁶⁸ Соколов Г. Воспоминания // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг. Киев, 2019. Т. 3. С. 183.

⁶⁹ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг. Киев, 2014. Т. 1. С. 238.

КДА⁷⁰. Те саме стосується і інших студентів, які після конфлікту 1859 року покинули навчання в КДА. Навряд їхні здобутки були низькими, оскільки, орієнтуючись на дані інших студентів, розуміємо, що рівень знань серед них був доволі високим.

У виступі Владимирський-Буданов і справді брав активну участь. Він став першим, хто закликав однокурсників переходити до активніших дій, а задля цього почав збиратися для обговорення у кімнаті з товаришами: *«Разошлись; некоторые — Владимирский-Буданов, Василевский, Гурьев, Иванов, взялись писать, изобразить быт, состояние современной академии»*⁷¹. Водночас, він сам у пояснювальній записці до Правління зазначав, що зачинщиком не був, а такі несправедливі обвинувачення висунув проти нього інспектор М. С. Гуляєв⁷².

Подальші події, які вже розглянуто у попередньому розділі, призвели до виключення Михайла Владимирсько-Буданова з Академії та переведення до університету Святого Володимира. На засіданні Академічного Правління прийняли рішення щодо виключення з навчального закладу, проте, є записки студентів, яких мали б виключити з проханням дозволити їм завершити навчання достроково у зв'язку з поганим станом здоров'я. Так, Владимирський-Буданов посилався на *«...неотступающее боли внутренностей — печени и селезенки и в следствии сего истощения, требующего излечения своего»*⁷³.

Михайло Владимирський-Буданов закінчив Університет та навчався в Німеччині, а після все життя вивчав та викладав історію права⁷⁴.

Про іншого «зачинщика» — Федора Гурьєва з відомих нам джерел знаємо небагато. Він вступив до Академії в тому ж 1857 році. Під час виступу

---

⁷⁰ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4482. Арк. 44.

⁷¹ Экземплярский И. Биографический очерк. Киев, 1906. С. 57-58.

⁷² Це свідчення з петербурзького Синодального архіву, документ, з якого переказано у: Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг. Киев, 2014. Т. 1. С. 288.

⁷³ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4485. Арк. 44.

⁷⁴ Волошин Ю. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924. Київ, 2015. Т. 1. С. 309-310.

збирався у кімнаті разом з кількома іншими студентами та, зокрема, ніби-то брав участь у написанні «Прошення». Його також мали б виключити з Академії, але врешті, коли все вляглося, написав схожу заяву, яку залишив і Владимирський-Буданов: *«Не имея возможности, послабление здоровья дальше продолжать курс Академического учения, покорнейше прошу Правление Академии ходатайствовать об увольнении меня из Академии, с выдачею мне надлежащих документов»*⁷⁵. Записку подав у січні 1860 року і став одним з перших, хто так вчинив.

Павло Житецький теж фігурував серед учасників заворушення. Він закінчив у 1857 році Полтавську духовну семінарію та вступив до КДА. У роки навчання тісно спілкувався з Іллею Екземплярським, який присвятив чимало сторінок виступу у спогадах. Але його не відносять у документах з засідання Правління до тих, хто брав участь у конфлікті. Павло Житецький, як і інші його товариші, пішов з Академії «за власним бажанням»: *«Крайне расстроенное мое здоровье препятствует мне продолжать дальнейшее образование в Академии...»*⁷⁶. Цю заяву він написав у червні 1860 року, а вже у вересні розпочав навчання в Університеті святого Володимира на історико-філологічному факультеті разом з Михайлом Владимирсько-Будановим. Після закінчення Університету викладав у Першій київській гімназії. У 1870х роках доєднався до громадівського руху, а у 1873 році став учасником Історичного товариства імені Нестора-Літописця⁷⁷.

Згідно зі звітом Академічного Правління, виключення мало послугувати повчальним моментом *«для пресечения дальнейшего развития зла и вредного влияния»*⁷⁸.

Не будемо стверджувати, що насправді, проблем зі здоров'ям студенти не мали, але враховуємо попередні події та відсутність звернень до лікарні при

---

⁷⁵ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4485. Арк. 44.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Брюховецький В. Житецький Павло Гнатович // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924. У 2 т. Київ, 2015. Т. 1. С. 529-531.

⁷⁸ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4223. Арк. Арк. 4.

Академії, припускаємо, що хвороба була лише приводом залишити навчання без зайвого галасу. До того ж, наведені вище приклади студентів, яких називали «зачинщиками, але врешті не виключили з Академії, дає розуміння того, що рішення, прийняте на засідання Правління, не було остаточним і зрештою деяким вихованцям дозволили завершити навчання. Інші ж покинули Академію без помітки про виключення, а «за власним бажанням».

Розглянуті біографії студентів Академії висвітлюють одразу кілька важливих моментів. По-перше, вони показують роль цих юнаків у конфлікті та їхні подальші долі. По-друге, ми бачимо, що остаточні рішення щодо учасників приймалися і після засідання Правління. Врешті, рішення Правління відрізнялося від того, що бачимо насправді.

Розділ 3. Студентське збурення 1859 р.

У першому розділі цієї роботи ми вже розглянули причини конфлікту 1859 року за викладеними у «Прошении студентов» пунктами. У другому розділі виокремили три категорії, на які можна поділити причини невдоволення: побут (житло), казенне харчування та навчальний процес. Однак, спогади студентів показують і інші аспекти, на які необхідно звернути увагу.

3.1. Причини конфлікту

Студентів дійсно не задовольняла ситуація з харчуванням та навчальним процесом, але у спогадах знаходимо й інші причини, пов'язані з неприйняттям загальної політики навчального закладу та управлінням.

Невдоволення студентів назривало довгий час, але призвело до «*бунту*» лише у 1859 році. Передумовами конфлікту можна вважати незадовільний побут та навчальний процес. Наявність цих проблем створила сприятливе середовище для початку студентських «*волнень*» 1859 року, однак, насправді ці труднощі існували ще задовго до вступу студентів XX та XXI курсів до Академії. Приводом до конфлікту, тобто такою собі кнопкою, яка запустила процес, було невдоволення стравами поганої якості, які подали студентам на одну з вечерь під час Пилипівського посту. Цей момент дійсно важливий, оскільки саме він підштовхнув студентів до дій та вступу у відкритий конфлікт з керівництвом. Однак, це лише те, що лежить на поверхні і на що зазвичай звертають увага в першу чергу. Конфлікт 1859 року нетиповий для Київської духовної академії та вирізняється серед інших, тому необхідно копнути глибше і спробувати віднайти інші причини, які, можливо, стосуватимуться лише вихованців XX та XXI курсів.

Перш за все, необхідно звернути увагу на стосунки вихованців із викладачами та адміністрацією Академії. Автори «Прошення студентів» не переходять на особистості та тільки загально говорять про причини свого невдоволення адміністрацією, тобто насамперед ректором, інспектором та економом. Про кожного з них йтиметься у наступній частині розділу, а зараз поглянемо на ситуації в цілому та з боку студентів — як вони сприймали осіб, які займали керівні посади? Чи не були вони ображеними викладачами, ректором, економом та інспектором?

У студентів вищих навчальних закладів часто було уявлення, що викладачі старшого віку не достатньо кваліфіковані та нездатні їх навчати на гідному рівні саме через свої поважні літа⁷⁹.

Олена Вишленкова на прикладі Казанського університету розглядає таку ситуацію. В кінці 1850-х років там було звільнено викладачів старшого віку, і це почалося з листа професорові Василеві Берві. У повідомленні писали: «... *принимаю во внимание ваши преклонные лета и вашу слабость, просим вас, для общей нашей пользы, сложить с себя эту тяжелую обязанность (викладання - прим. Т.Я.), которая становится еще тяжелее нынче, во время быстрого развития науки, требующего сил свежих и молодых*»⁸⁰. Студенти також радили Василеві Берві провести спокійно решту життя у сімейному колі. Листи зі схожим змістом надіслали і кільком іншим викладачам. Олена Вишленкова зазначає, що таким відгукам притаманне певне викривлення реальності. Згаданому Василеві Берві у 1858 році було 65 років, у той час як його колеги були молодші за віком. Тут на перший план виходять уявлення студентів про ідеального викладача та особисті взаємини з ними⁸¹. Втім, як

---

⁷⁹ Посохов І. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 105-106.

⁸⁰ Гессен С. Студенческое движение в начале шестидесятых годов. Москва, 1932. С. 35.

⁸¹ Вишленкова Е. *Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани*. Казань, 2005. С. 95-96.

вже зазначалося, для студентів XIX століття уявлення про поважні літа наставника як ознаку несучасності не було дивовижною⁸².

Студенти Київської духовної академії, схоже, не переймалися віком своїх професорів. Значно більше їх хвилював статус та сан останніх. Вихованців хвилювало те, що більшість викладачів та членів Академічного правління були ченцями:

Вообще академия еще только пробуждается, - долго еще протянется это брожение умов, долго будут попытки выбиться из-под монашеского принципа — подобно попыткам XX курса [...] что он первый не хотел отстать от общественной - современной жизни, что студенты XX курса первые хотели быть студентами и людьми, первые поняли, что монахи не могут быть их воспитателями и руководителями к жизни - в обществе⁸³.

Один зі студентів, ім'я якого ми не знаємо, оскільки він, схоже, бажав лишитися невідомим, залишив по собі лист, датований 1858 роком, який значно пізніше знайшов та переписав вже Микола Петров (навчався в КДА у 1861-1865 рр.). Невідомий студент, називає курс, який вступив до КДА у 1857 році (XX курс), молодшим. Він висловлює солідарні з Іллею Екземплярським думки, зазначаючи, що Академія пробуджується від довгого сну, в якому перебувала, так само, як і більшість навчальних закладів⁸⁴.

Якщо для студентів Казанського університету старший вік викладача та його нездатність якісно викладати були взаємозалежними, то вихованці Київської духовної академії відсталість пов'язували з приналежністю наставників до чорного духовенства. Можливо, причиною є різне відношення викладачів до світських вихованців та до студентів-монахів. На таку думку наштовхують слова зі спогадів одного з випускників про Філарета Філаретова: «А может быть он снисходительнее еще относился к студентам и потому, что студенты — люди молодые, не дававшие притом никаких особенных обетов пред Богом и людьми, подобных тем, какие дают

---

⁸² Посохов И. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2008. С. 105-106.

⁸³ Экземплярский И. Биографический очерк. Киев, 1906. С. 62.

⁸⁴ Петров М. Скрижалі пам'яті. Київ, 2004. С. 221.

монашествующее»⁸⁵. В цьому уривку йдеться про порівняння студентів, які не є монахами та тих студентів, що вже ними є. До світських студентів було поблажливіше ставлення, однак це не означає однаково уважне відношення. Складається враження, що до вихованців-монахів увага з боку керівництва Академії була пильнішою (а у 1859 році учасники «бунту» скаржилися саме на байдужість з боку викладачів до їхньої освіти). Можемо припустити, що викладачі з чорного духовенства могли більше допомагати саме студентам з числа монахів, бо сприймали їх як «своїх». В свою чергу, це могло призвести до упередженого ставлення з боку студентів до їх одногрупників-монахів та формування негативного ставлення й до викладачів, які були монахами.

Глобальніше пояснення висуває Наталя Сухова, яка говорить про те, що Статут 1814 року закріплював положення академічного чернецтва, як таких, що є найбільш мобільними і розподілятимуться по духовно-навчальним округам імперії. Саме вони ставали ректорами, інспекторами та викладачами у перших відкритих духовних семінаріях і академіях. Так закріплювалися певні критерії для тих, хто має навчати в академіях, та поступово формувалася традиція викладання, яка тривала не одне десятиліття. Проблеми з такою системою почалися якраз у 1850-х -1860-х роках і пов'язувалися з невдоволенням з боку мирян та білого духовенства, а також надмірним навантаженням адміністративними справами самих монахів. Останні через це не мали можливості для власних науково-богословських занять. Це призвело до скорочення кількості тих, хто бажав долучитися до чорного духовенства ще за студентських років і до негативного ставлення до монахів, які займали посади в адміністрації чи у викладацькому складі⁸⁶. Таке пояснення цілком збігається з наведеною вище цитатою зі спогадів Іллі Екземплярського.

Доповнює вислови історик Ігор Смолич, на думку якого ще з XVIII століття серед освіченого населення Російської імперії визрівало

---

⁸⁵ Логвинович В. Мои воспоминания о епископе Рижском, бывшем ректоре Киевской духовной академии. *ТКДА*. 1912. № 2. С. 287.

⁸⁶ Сухова Н. Российское «ученое монашество» перед проблемами учености и монашества (1880-1910-е гг.). *Христианское чтение*. 2018. № 2. С. 198.

критичне ставлення до Церкви, пов'язане з тиском на неї з боку влади. Під тиском мається на увазі секуляризація у роки правління Катерини II та реформи Олександра I. Критичне ставлення ширилося і на представників духовенства⁸⁷.

Виходячи з цього, бачимо, що до проблем, які хвилювали студентів, слід зарахувати не лише ті, що лежать на поверхні, тобто побут і навчальний процес, а й приховані та пов'язані з загальним устроєм всередині Академії обставини.

Вихованець Академії, лист якого переписав Микола Петров, скаржиться на побутові умови. Окрім цього він закидає економому та інспекторові серйозні звинувачення у свавіллі, зловживанні владою та корупцією: *«Инспектор и эконом монаш же возбудили против себя странное подозрение студентов видимым желанием воспользоваться временем безначалия как можно благоразумнее, т.е. понабить карманы, хоть бы то все студенты, оставшиеся на каникулах, с голоду померли»*⁸⁸. Зараз звернемо увагу на термін «безначалие», який використовує студент для характеристики того ладу, що склався в Академії. Керівництвом, в першу чергу, є ректор, яким у 1858 році був Ізраїль Лукін. Тож, «безначалие» в цьому випадку вживається в переносному значенні. Враховуючи контекст, у якому вживається термін, припускаємо, що йдеться про недобросовісне виконання обов'язків інспектором і економом, та ігнорування проблем ректором. Схожих думок серед студентів не знаходимо, але щось подібне пише Василь Певницький, який на цей момент вже викладає в Академії. Про його позицію згадаємо згодом.

В контексті студентських проблем варто розглянути і те, що їх штовхало до конфлікту, і що зазвичай не враховують. Привертає увагу думка Климента Фоменка про причини студентського виступу:

---

⁸⁷ Смолич И. К вопросу периодизации истории Русской Церкви. *Альфа и Омега*. 1998. № 3 (17). С. 165.

⁸⁸ Петров М. Скрижалі пам'яті. Київ, 2003. С. 221-222.

Студенты первой категории XX курса были в близких отношениях с либеральными профессорами университета – Селиным и другими. Я вполне уверен, что оттуда был дан толчок к волнению. Я видел в руках студентов XX курса немецкую книгу Гервинуса, которую рекомендовал прочесть проф. Селин. Я уверен, что оттуда был дан и директив подать прошение студентам на Высочайшее имя, минуя академическое начальство, Св. Синод и Киевского Владыку – Митрополита»⁸⁹.

На цьому уривку необхідно зупинитися і розібрати детальніше.

Згаданий професор — це Олександр Селін, який викладав російську словесність та історію російської літератури в Університеті святого Володимира з 1845 року, а у 1854-1863 рр. також читав курси у Київському кадетському корпусі⁹⁰. Він закінчив Московський університет у 1840 році, а після кілька років подорожував Європою разом з дружиною⁹¹. Один зі студентів Університету згадує про його ліберальні настрої, слов'янофільську позицію та підтримку польського та українського національних рухів⁹². Судячи зі спогадів, Олександр Селін користувався популярністю серед студентів, збираючи повні аудиторії на своїх лекціях, а також *«был тогда непременно членом некоторых кружков киевского высшего общества»*⁹³. Цілком можливо, що або на лекціях, або на літературних читаннях, вихованці КДА і познайомилися з цим викладачем.

До слова, Олександр Селін був одружений із сестрою дружини Олександра Герцена — Захар'їною Катериною Олександрівною. Олександр Герцен з 1857 року в Лондоні видавав газету «Колокол». Не виключено, що саме через цей зв'язок в газеті опублікували «Прошение студентов»⁹⁴.

Складно визначити, про яку конкретно «Книгу Гервинуса» згадує Климент Фоменко. Георг Гервінус — німецький історик, літературознавець, який у 1847-1850 рр. видавав ліберальну газету «Deutsche Zeitung». Георга

---

⁸⁹ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 334.

⁹⁰ Владимирский-Буданов М. История Императорского Университета Св. Владимира. Киев, 1884. С. 435, 592.

⁹¹ Биографический Словарь профессоров Унив. св. Владимира. Киев, 1884. С. 591.

⁹² Авсеенко В. Школьные годы. Исторический Вестник. 1881. № 4. С. 727.

⁹³ Биографический Словарь профессоров Унив. св. Владимира. Киев, 1884. С. 594.

⁹⁴ Прошение студентов Киевской Академии. Колокол. 1861. № 91. С. 764-768.

Гервінуса називають одним із основоположників історії національної літератури. Він розмірковував у своїх працях про роботу історика та його роль, як того, хто повинен «передбачати плани світового правління». Окрім цього він багато писав про твори Вільяма Шекспіра та історію німецької поезії⁹⁵. Не знаємо, яку саме з праць Георга Гервінуса читали київські студенти, але припускаємо, що його книга не обов'язково мала вплинути на «повстанські» настрої студентів.

Зауваження Климента Фоменка в цьому випадку виглядають дещо «роздутими». До того ж, з формулювання самого колишнього вихованця Академії розуміємо, що такими висловлюваннями він намагається відгородити себе та власний випуск від конфлікту. Таке бажання, скоріш за все, пов'язане з особистими спонуками Фоменка і його не бажанням бути причетним до виступу. Водночас, його репліка вказує на «живучість» в Академії пам'яті про події. Тут враховуємо і той момент, що більшість випускників ХХ курсу так і не пішли викладати у власну Alma Mater, хоча такий шлях побудови кар'єри був досить типовим. Про цей момент згадували у другому розділі дослідження.

Загалом, суть конфлікту та його причини глибші, ніж може здатися на перший погляд. Причини студентського виступу полягали не лише у тому, що декларували автори у «Прошенні студентів» (побут та харчування), а й у тому, про що говорили лише між собою та згодом писали у власних спогадах та щоденниках. Їх хвилювала система освіти та організації, за якою працювала Академія, зокрема присутність «монашествующих» в управлінні та у викладацькому складі.

---

⁹⁵ Махов А. От национальных «Literaturgeschichten» к науке о европейской литературе»: эпизод из немецкой филологии. Ч.1: Рождение «Literaturgeschichten» и её устройство; Ч.2: Внелитературные инстанции литературной истории. *Литературоведческий журнал*. Москва, 2020. С. 70.

3.2. Адміністрація, її роль та позиція

У конфлікті 1859 року було задіяно чимало осіб. В цьому розділі розглянемо ким вони були, їхні обов'язки в стінах Академії та роль у конфлікті. Для початку окреслимо образи «ідеальних» керівництво, студентів та їх обов'язки.

Новий Статут у Київській духовній академії почав діяти у 1819 році. У Статуті прописувалися правила, яких мав дотримуватися кожен вихованець Академії та окреслювалися повноваження осіб, які мали наглядати за їх дотриманням. До кола цих осіб передусім входили ректор, інспектор, помічник інспектора та староста (старший). Особлива увага звернена на ректора та інспектора: «...*правление действует посредством одного из своих членов: в учебной чрез ректора, в нравственной чрез инспектора...*»⁹⁶.

Ректорові належало відвідувати заняття студентів, читати їх твори, брати участь у проведенні іспитів, наглядаючи таким чином за їх успіхами у навчанні. У випадку з конфліктом 1859 року, особливо важливим є те, що він брав участь у наборі студентів на навчання та мав доступ до їх особистих справ. Окрім цього він впливав на діяльність викладачів, інспектора, економа⁹⁷. Надані йому повноваження цілком дозволяли контролювати і вихованців Академії, але судячи з того, як мало уваги приділено особі ректора у спогадах та різних архівних документах, він цього не робив. Принаймні, його вплив на вирішення конфлікту був мінімальним.

Інспектор Академії стежив за поведінкою, зовнішнім виглядом студентів, дотриманням ними розпорядку дня. Він щомісяця записував інформацію про дотримання правил студентами у журнал поведінки та за необхідності

---

⁹⁶ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С.84-87, 89.

⁹⁷ Там само. С.85-86, 89-90.

призначав покарання. Окрім цього, він давав дозвіл вихованцям виходити за межі навчального закладу та слідкував за їх поверненням⁹⁸.

У деяких спогадах вихованців та окремих документах, згадується також і помічник інспектора, але його обов'язки не прописані в жодному з них. Припускаю, що до його обов'язків входив нагляд за вихованцями та звітування про їх поведінку перед інспектором.

У внутрішнє правління Київської духовної академії входив й економ, який відповідав за зберігання грошей, виплати, закупівлю необхідних речей (продуктів, одягу, канцелярії), а також щомісяця та щороку складав економічні звіти. Тобто економ мав безпосереднє відношення до облаштування комфортних умов для життя та навчання студентів⁹⁹.

Окремо виділяємо економа, який входив у внутрішнє Академічне Правління, але у самому конфлікті 1859 року йому не відводять значну роль ні студенти, ні колеги. Частково це можна пояснити фразою про особисту приязнь, яка є у спогадах вихованця Іллі Екземплярського (навчався в КДА у 1857-1861 рр.): *«Экономом был иеремонах Геронтий впоследствии архимандрит, личность неопределенная, но студентам приятная в виду того, что он охотно давал деньги взаймы студентам»*¹⁰⁰.

У Статуті згадано про старосту (старшого), який обирався інспектором. Старостою призначали когось зі студентів, щоб той слідкував за своїми товаришами і кожного вечора доповідав про їх поведінку інспекторові. Старост було кілька — по одному на кожну кімнату. Для студентів отримання такої «посади» було водночас відзнакою і проблемою. За свою роботу вони отримували краще місце в їдальні та спальні¹⁰¹, але мали звітувати про всі вчинки своїх товаришів інспекторові, що ставило їх не у найкраще положення серед студентів. З іншого боку, вони були такою собі перехідною ланкою між

---

⁹⁸ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 92-94.

⁹⁹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С.111-113.

¹⁰⁰ Екземплярський І. Біографічний очерк. Київ, 1906. С. 55.

¹⁰¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 94-95.

студентами та адміністрацією. Окрім звітування перед інспектором, старости могли комікувати від імені всіх студентів. Тож, у конфлікті 1859 року їм також відводилася роль тих, хто міг не просто інформувати інспектора про те, що відбувається в Академії, а й про настрої студентів та їхні вимоги.

В свою чергу, у студентів були свої обов'язки та правила, прописані у Статуті, яких вони мусили дотримуватися. Основним їхнім завданням було навчання, а його ціль зводилася до наступного: *«Общая цель воспитания юношества есть образование нравственных и физических способностей, согласное с его предустановлением [...] Из сего открывается особенная цель духовного учения. Оно должно образовать благочестивых и просвещенных служителей слова Божия»*¹⁰².

Згідно зі Статутом, студентам заборонялося вживати спиртні напої, покидати Академію без дозволу інспектора (він мав дати так званий «билет», куди вписувався час, коли студент залишив Академію, та час, коли мав повернутися), запрошувати до Академії малознайомих людей, тримати в кімнаті зайві речі та заборонені книги, «пение простонародное». Вони мали приходити вчасно з міста, з'являтися в зазначений день після вакацій, відвідувати заняття, богослужіння, спільні молитви (та гідно себе на них поводити), а також дотримуватися розпорядку дня. Існував і список покарань, на який спирався інспектор Академії:

- Публічна догана від інспектора. Щомісяця перед усіма вихованцями та працівниками, зачитувався список студентів, які порушили правила Академії.
- Спеціальне місце у студентській їдальні. Тобто вихованцю відводилося окреме місце в їдальні, де він мав сидіти один під час трапез.
- Така собі «дієта» на сім днів лише з хліба та води. Тут лише варто зазначити, що зазвичай це покарання назначали на меншу кількість днів.

---

¹⁰² Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 79.

- Сувора догана від правління. Це вже скоріше розгляд справи студента. Зазвичай воно відбувалося, коли студент вчинив серйозне правопорушення. Тоді його викликали на засідання Академічної Конференції, де зачитувався список правил, які він порушив. Були випадки, коли після розгляду справи не обмежувалися лише доганою, а призначали й інше покарання.

- Виключення з Академії. До цього покарання вдавалися не часто і студентам дозволяли залишити навчальний заклад «за власним бажанням».

Зрозуміло, що такі правила залишалися суворими виключно «на папері», натомість на практиці вихованці часто не дотримувалися їх. Однак, непослух ніколи не переростав у серйозні конфлікти, зазвичай, все обмежувалося доганою від керівництва. Навіть до найрадикальнішого покарання, а саме виключення з навчального закладу, доходило дуже рідко.

Представлення конкретних осіб, залучених до конфлікту 1859 року, розпочнемо з керівного академічного складу, а саме з ректора, інспектора, помічника інспектора та економа у роки до, під час та після конфлікту. Одразу необхідно зазначити, що серед цих осіб не буде згадано про старших, оскільки вони, в переважній своїй більшості, стали на бік студентів.

Студенти, які виступили проти адміністрації Академії, вступили у навчальний заклад в 1857 році. Це варто враховувати, оскільки в цей час їх оточували люди, які мали вплив на них, тому згадаємо й тих, хто був частиною академічної штату з 1857 року. Візьмемо до уваги тих, хто працював і після конфлікту з 1860 року, оскільки саме вони вносили ситуацію і розбиралися з її наслідками.

У період з 1857 по 1860 роки в КДА було чотири ректори:

- Антоній Амфітеатров (12 січня 1851-1858)
- Ізраїль Лукін (2 травня 1858-1859)
- Іоаннікій Руднєв (7 грудня 1859-жовтень 1860)
- Філарет Філаретов (з 6 жовтня 1860)

Антоній Амфітеатров був призначений на посаду ректора Київської духовної академії та настоятеля Київського Братського монастиря в січні 1851 року¹⁰³. Той час, коли він керував Академією, характеризують як період стабільності. Архімандрита Антонія сучасники згадують як відповідальну та сувору людину. У спогадах про нього виділяють те, що він завжди перевіряв роботи студентів та приходив на заняття до інших викладачів. Насправді ж нічого особливого в цьому не було, бо це обов'язки ректора, які виконували всі. Проте, щось особливе, що зараз вловити вже не можемо через брак джерел, напевно, було. Антоній Амфітеатров чи не єдиний ректор з цього періоду, про кого в унісон згадують так добре викладачі та студенти.

В 1858 році Антоній Амфітеатров отримав вищу посаду — вікарія Київської єпархії та настоятеля Михайлівського монастиря, але продовжував навідуватися в Академію. Василь Певницький у спогадах віддає попередньому ректору роль посередника у конфлікті між студентами та адміністрацією Київської духовної академії у 1859 році. Він зустрівся з найактивнішими студентами у квартирі Певницького:

*Антоний ласково принял явившуюся к нему депутацию студентов, и долго беседовал с ними, заявляя с одной стороны своё сочувствие молодёжи и её стремлениям, а с другой выставляя на вид как печально может отразиться на их судьбе их уклонение от доброго порядка и грубое выступление против начальства. Возвратившиеся от Антония студенты старались успокаивать своих товарищей, и не безуспешно...*¹⁰⁴.

Такі спогади нашттовхують на думку, що саме архімандрит Антоній міг посприяти тому, що врешті «винних» студентів не виключили з Академії примусово, а дозволили піти за власним бажанням, посилаючись на хвороби. Нагадаю, що Академічне правління прийняло рішення виключити більшу частину студентів, які брали участь у виступі проти адміністрації і про це свідчать звіти із засідань Академічного Правління. Проте пізніше починають

---

¹⁰³ Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии. Киев, 1869. С. 383.

¹⁰⁴ Певницький В. Мои воспоминания. Киев, 1912. С. 54-55.

з'являтися заяви від студентів з проханням завершити навчання в Академії у зв'язку з хворобами.

Інших джерел, які б підтверджували чи спростовували таку роль архімандрита Антонія під час студентського виступу, виявити не вдалося.

Після отримання Антонієм Амфітеатровим вищої посади, ректором КДА у травні 1858 р. став Ізраїль Лукін, але посаду він займав лише близько року. Він колишній вихованець Академії, випускник 1825 року. Охарактеризувати його ректорство складно, бо він провів зовсім мало часу на посаді та і той витратив на вирішення конфлікту зі студентами. Василь Певницький, який в той час лише приєднався до академічного штату, також не надто приязно відгукується про Ізраїля Лукіна:

*Но как ректор, как правитель Академии, он не умел поставить себя по отношению к учащимся должным образом, и административного такта не обнаружил, допустив с этой стороны много ошибок [...] делал им (студентам. - прим. Т.Я.) разные побряжки и надавал им много обещаний, которые потом оказались неудобноисполнимыми*¹⁰⁵.

До слова, сам Василь Певницький також посприяв залагодженню ситуації, за що отримав подяку від Святійшого Синоду «за удержание их (студентів. - прим. Т.Я.) своим нравственным влиянием после бывших в 1858 и 1859 годах случаев в границах надлежащего поведения, несмотря на всеобщее брожение умов»¹⁰⁶. Якщо говорити про джерела, то спогади Василя Певницького є такими собі «голосами» академічного правління, бо він навчав студентів в Академії та описує все з точки зору викладача, що не можна не помітити.

Повертаючись до Ізраїля Лукіна, згадаємо, що він був на засіданні Академічного Правління, коли прийняли рішення про виключення студентів. Рішення було втілене в життя, але не так як планували. Про це згадувалося у попередніх розділах.

---

¹⁰⁵ Певницький В. Мои воспоминания. Киев, 1912. С. 59.

¹⁰⁶ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 10942. Арк. 3.

Схоже, що Ізраїль Лукін мав менше впливу на студентів ніж його попередник Антоній Амфітеатров. Принаймні, таке враження складається через його образ у спогадах та у порівнянні з попереднім та наступним ректорами: *«Когда формировался XXI курс Академии, о. ректором Академии был престарелый архимандрит Израиль. Нашего ректора мы видели очень и очень редко. Он почти не показывался в стенах Академии»*¹⁰⁷. Після завершення конфлікту Ізраїля Лукіна звільнили з посади ректора КДА та висвятили як вікарія Кам'янець-Подільської єпархії.

У жовтні 1860 року на місце ректора призначили архімандрита Філарета Філаретова. Його ім'я асоціюється зі змінами в навчальному процесі та побуті. За його ініціативи в Академії окремо почали викладати «гражданскую» та церковну історію, математику викладав один професор, а не двоє, що дозволило звільнити місце для нової кафедри — Святого Письма. Також за його ректорства реконструювали житлове та академічне приміщення, що позитивно вплинуло на його статус керівника: *«Без преувеличения можно сказать, что покойный Филарет в течении своего 17-летнего ректорства сделал для процветания вверенного ему этого высшего духовного учебного заведения столько доброго, сколько далеко не всякий на его месте мог бы сделать»*¹⁰⁸.

З точки зору адміністрації Київської духовної академії, причинами студентського виступу були неправильні кадрові рішення при виборі та призначенні ректора. Скарги студентів на навчання, професорів, їжу та побутові умови оминаються або ж описуються як наклеп. Виходом з «кризи» називають призначення гідної кандидатури на посаду ректора. Проте, новий керівник, як бачимо, таки взявся за побутові зміни (перебудова корпусів, зміна студентського меню тощо).

У період з 1957 по 1960 роки інспекторами було кілька осіб:

---

¹⁰⁷ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 330.

¹⁰⁸ Логвинович В. Мои воспоминания о епископе Рижском, бывшем ректоре Киевской духовной академии. *ТКДА*. 1912. № 2. С. 285.

- Архімандрит Іоаннікій Руднєв (9 липня 1856 -1858)
- Ієромонах Валеріан Орлов. Звільнений з посади та поміщений жити в Старо-Харківський монастир (10 жовтня 1858 - листопад 1859)
- Архімандрит Мефодій Семенов (4 грудня 1859-1862. Потім екстраординарний професор в КДА)

У контексті конфлікту найбільше цікавлять двоє останніх інспекторів Академії. Про них найчастіше згадують у спогадах та офіційних документах періоду виступу. Посаду інспектора з 10 жовтня 1858 року та на час конфлікту обіймав ієромонах Валеріан Орлов.

Особа ієромонаха Валеріана Орлова є найбільш контраверсійною. Якщо Ізраїля Лукіна сучасники описують як надто м'яку людину, яка не підходить для ректорської посади, то Валеріана Орлова студенти звинувачують у пияцтві, а колеги або жаліють, або не згадують зовсім.

Студентам Валеріан Орлов відверто не подобався, що відображається у мемуарних джерелах:

В 1859 г. Инспектором был иеромонах Валериан. Ректор наш был совершенно дряхлый старик. Инспектор был напротив совершенно молодой человек, из бакалавров столичной Академии. Наружный вид инспектора был подкупающий. Это был высокий, стройный, с цветущим лицом и ораторским даром молодой иеромонах. Но, но... это был несчастный алкоголик¹⁰⁹.

Підтримує таке звинувачення й інший студент: «...явился препьяный, едва идущий, качающийся из стороны в сторону инспектор [...] редкое посещение и всегда в нетрезвом виде инспектором наших комнат»¹¹⁰. Складно сказати, чи мали рацію студенти, але про проблеми Валеріана Орлова з алкоголем згадує не одна людина.

У листопаді 1859 року Валеріана Орлова звільнили з посади та помістили жити в Старо-Харківський Преображенський чоловічий монастир у Куряжу.

¹⁰⁹ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 331.

¹¹⁰ Экземплярский И. Биографический очерк. Киев, 1906. С. 58.

Власних мемуарів по собі він не залишив, тому припущення та висновки можемо робити лише за спогадами інших, які побіжно згадують про нього. Лише з окремих натяків можна зрозуміти, що його жаліють і вважають, що його життя після звільнення склалося не найкращим чином. Проте, детальних пояснень не надають, окрім інформації про його нове місце призначення у Старо-Харківському монастирі. Цей монастир знаходиться по дорозі з Києва до Харкова. Заснував його у 1663 році архімандрит Іоїл на пожертви від харківського полковника Григорія Донця¹¹¹. Можливою причиною є його положення *«окруженный с трех сторон садами и деревьями, оставшимися после глухих лесов»*¹¹², тобто далеко від великих міст і прихований від людських очей. Детальною інформацією про його стан у другій половині XIX століття, ми не володіємо, однак, судячи зі стилю опису про долю Валеріана Орлова, можемо припустити, що таке переведення було скоріше чимось негативним.

Згідно зі звітом, складеним на засіданні Академічного Правління, під час конфлікту саме інспектор Валеріан Орлов разом з економом Михайлом Гуляєвим¹¹³ першими подали скаргу керівництву про те, що студенти збираються разом та *«...о замеченных ими, в некоторых студентах Академии Высшего и Низшего отделения, своевольных, дерзких и возмутительных поступках...»*¹¹⁴. Окрім цього він намагався зупинити збори вихованців XX курсу в кімнатах, де, схоже, ті обговорювали конфлікт та погрожував *«применить полицейскую власть»*¹¹⁵.

У журналах поведінки за 1859 рік, які складав Валеріан Орлов, є лише одна згадка про негідну поведінку окремих студентів, а саме: Федора Гурьєва,

---

¹¹¹ Білокінь І. Курязький Спасо-Преображенський чоловічий монастир // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2016. Електронний ресурс: <https://cutt.ly/1b8KaET>, відвідано 17.05.2021.

¹¹² Гумилевский Д. Историко-статистическое описание Харьковской епархии: из 5-ти отделений. Москва, 1852. Отд. 1. С. 53.

¹¹³ Певно, Михайло Гуляєв був помічником економа, бо ж посаду саме економа в цей період займав ієремонах Геронтій.

¹¹⁴ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 4223. Арк. 8.

¹¹⁵ Экземплярский И. Биографический очерк. Киев, 1906. С. 58.

Михийла Григоревського, Олександра Іванова та Федора Дмитриєвського, як про грубих і таких, що мають дурний характер. Варто зауважити, що схожа загальна характеристика не була чимось дивним, інспектори часто обмежувалися лише універсальними фразами. Вислови, на зразок «недостойное поведение», «характер имеет дурной», «поведение хорошее», «отлично» вписувалися задля уникнення офіційного розбору та можливості обмежитися усною доганою. Іншою ж причиною є неухважність інспектора, тобто те, що зараз називають «людським фактором».

Окремо варто виділити Київського митрополита. З 1 березня 1858 по 1 липня 1860 рр. ним був Ісидор (Нікольський), згодом — з 1860 до 1892 рр. — митрополит Новгородський, Санкт-Петербурзький і Фінляндський¹¹⁶. Митрополит мав всі можливості вплинути на перебіг конфлікту, його характер та результат, але відомостей про участь цього владики немає, окрім короткої згадки про те, що митрополит зобов'язав Правління розібратися у ситуації та виправити її, при цьому «не переходячи на особистості». Інформація про це зберігається у Російському державному історичному архіві. Через недоступність нам цих матеріалів, орієнтуємося на їх переказ у «Библиографическом словаре»¹¹⁷.

Можливо, саме через втручання митрополита окремих студентів і не виключили з Академії, хоча й мали б це зробити. І під «не переходити на особистості» передбачався перегляд попереднього рішення про покарання вихованців.

Окрема роль мала би бути у Святійшого Синоду, оскільки звіт з розгляду справи про студентський «бунт» Академічним Правлінням, адресувався саме туди. Однак, у доступних нам джерелах роль Синоду зводиться лише до незначних згадок. Можливо, це показ вирішення конфлікту на локальному —

---

¹¹⁶ Высокопреосвященный Исидор, митрополит Новгородский и С.-Петербургский. (Некролог). *Странник*. 1892. С. 132.

¹¹⁷ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.: В 3 т. Киев, 2015. Т. 2. С. 367.

київському рівні. В такому випадку необхідність втручання Синоду мінімізувалася.

Можемо говорити, отож, про активну участь у конфлікті не лише студентів, а й адміністративного та академічного складу. В першу чергу виділяємо ректорів та інспекторів, які особливо вплинули не лише на вирішення конфлікту, а й на його посилення на початкових етапах через власні дії, а іноді навпаки й бездіяльність.

3.3. Завершення виступу та його наслідки

Завершення конфлікту в Київській духовній академії 1859 року варто розглядати у двох площинах — офіційній та реальній. Під офіційною розуміємо те, що прописувалося в документації про конфлікт та його розв'язання, тобто те, що постановило Академічне Правління на засіданні по розгляду цієї справи. Під реальною маємо на увазі те, як насправді завершився конфлікт, тобто кого таки виключили з Академії, а кого — ні, та як складалося життя учасників надалі. Частково ми вже розглянули ці питання у розділі про біографії окремих студентів та їх роль у конфлікті.

Ми дійшли висновку, що конфлікт не завершився офіційним рішенням, винесеним Академічним Правлінням. Насправді, реальні рішення щодо студентів-учасників приймали вже за межами засідання.

Проте, є й інші наслідки, які ми не розглянули, передусім вони стосуються кадрових змін та превентивних заходів для інших студентів, які не числяться учасниками та залишилися в Академії. Окрім цього варто розглянути і про цікавість до конфлікту після його завершення з боку інших студентів та про те, чи можемо ми говорити про якусь пам'ять про конфлікт. Про це і піде мова у цьому підрозділі.

Питання щодо кадрових рішень вже частково були розглянуті у попередньому підрозділі роботи, але необхідно звернути увагу також на нового інспектора, котрий зайняв цю посаду після Валеріана Орлова.

З 4 грудня 1859 року посаду інспектора обіймає архімандрит Мефодій Семенов. Про нього знаємо не так багато зі спогадів, лише дещо про його життя після роботи в КДА: *«К нам дошли печальные слухи, что он снял с себя монашеский сан. А затем полтавские студенты передавали, что он за медные гроши писал сочинения полтавским семинаристам. Незачем говорить, куда сбывал эти гроши несчастный человек. Умер он в Полтаве на улице. А был даровитый человек!»*¹¹⁸. Як і його попередник на цій посаді, Мефодій Семенов не залишив власних мемуарів.

Разом з ним на короткий проміжок часу, ректором призначають Іоаннікія Руднева, який скоріш за все початково призначався на цю посаду лише тимчасово. Вже 6 жовтня 1860 року він обіймає посаду ректора Санкт-Петербурзької академії, а цю ж посаду, але в КДА займає Філарет Філаретов.

Інспектор Мефодій Семенов разом з тимчасовим ректором Іоаннікієм Рудневим одразу почав залагоджувати конфлікт. Перш за все, вони приступили до втілення в життя рішень Академічного Правління щодо пояснення студентам правил Академії та наслідків їх недотримання. Схоже, що як превентивний захід обрали не лише бесіди з вихованцями, а й проведення іспитів.

Іспити призначили на червень 1860 року, тобто на кінець навчального року. Нововведенням було те, що студентів опитували за всіма предметами, які вони встигли пройти за період навчання в КДА, а це близько 30 предметів для старшого курсу, окрім цього вони мали здати свої курсові роботи¹¹⁹. Задля проведення іспитів створили спеціальні екзаменаційні комісії, кожна з яких

---

¹¹⁸ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 331.

¹¹⁹ Экземплярский И. Биографический очерк. Киев, 1906. С. 66-67.

складалася з трьох професорів, самих студентів розділили на кілька груп по 10 осіб¹²⁰. Такий спосіб проведення іспитів був для вихованців незвичним.

Система проведення іспитів у Статуті прописана дещо розмито, що і дало змогу внести зміни. Іспити щороку проводяться у червні місяці. Програму екзаменів складав ректор, а затверджував єпархіальних архієрей. Незвичним та таким, що могло викликати труднощі у старших студентів, було перевірка їх знань з усіх предметів, які вони вчили, тоді як зазвичай опитування відбувалося лише за найважливішими, тобто за 3-4 предметами¹²¹. Через збільшене навантаження та новий спосіб проведення іспитів не всі студенти успішно їх склали та завершили навчання, або ж позбулися казенного забезпечення.

Про глобальніші зміни після конфлікту, як, наприклад, зміна ставлення до студентів чи врахування їх нарікань, говорити складно. Передусім позитивні перетворення довгострокового характеру пов'язують з новим ректором Філаретом Філаретовим. Як вже згадувалося, за нього перебудували житлове та навчальне приміщення. Про нього загалом відгукувалися, як про хорошого керівника, який знав, що потрібно Академії та дослухався до студентів.

«Бунт» студентів у 1859 році пам'ятали і пізніше, на що вказує цікавість до цього періоду, а також відсутність, у переважній своїй більшості, випускників ХХ курсу серед викладацького та адміністративного складу Академії.

Ми вже розглянули біографії окремих студентів, які брали участь у конфлікті, зокрема їхні кар'єрні шляхи. Загалом же варто сказати, що майже ніхто з вихованців ХХ курс Академії, що більше виділився в рік виступу, не повернувся у ролі викладача до Alma Mater. Це, в свою чергу, можна розглядати як доказ того, що конфлікт зберігався у пам'яті викладачів та

---

¹²⁰ Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 334.

¹²¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Киев, 1913. Т4. С. 108-109.

управління. Зокрема, схожі думки висловлює один з представників наступних курсів Академії: «...бакалавр С.М. Сольский. Он окончил курс академии в 1861 году [...] Его курс был одним из самых выдающихся по многочисленности даровитых студентов, но по окончании никто из них не удостоился чести быть преподавателем родной академии»¹²². Ще однією причиною може слугувати і особисте розчарування вихованців в обраній ними сфері. До прикладу, Федір Гурьев та Костянтин Воскресенський одразу після «виключення» звільнилися з духовного звання у світське¹²³.

Інтерес до студентського виступу 1859 року цікавив деяких студентів наступних поколінь. Навіть в цитаті, згаданій вище, прочитується певний інтерес до випускників ХХ курсу. Причиною зацікавленості є й те, що інформація про КДА, як вищий навчальний заклад, могла поширюватися саме через випускників, які починали роботу в інших освітніх установах. Принаймні, щось схоже можемо говорити про Миколу Петрова, про якого вже згадували. Він зацікавився Академією ще перед вступом до неї у 1861 році, що привернуло його увагу і до студентських «волнень» 1859 року¹²⁴. Поштовхом до такого зацікавлення стали збори студентів Києва, де обговорювалися не лише проблеми з навчальними закладами, а й політичного характеру. З другої половини ХІХ століття студенти починають поступово об'єднуватися задля обговорення та вирішення нагальних питань, в тому числі і політичних.

Загалом, про конфлікт студентів та керівництва КДА 1859 року пам'ятали як вихованці, так і викладачі. Не в останню чергу цьому посприяли соціальні зв'язки випускників з майбутніми вступниками та широкий розголос конфлікту, зокрема у виданні «Колокол».

---

¹²² Пичета И. Воспоминания протоиерея И.Х. Пичеты. *Вера и разум*. Харьков, 1911. С. 71.

¹²³ ЦДІАК України. Ф. 711. Оп. 1. Т. 1. Спр. 3348. Арк. 44.

¹²⁴ Ульяновський В. Портрет у часовій перспективі та різних інтер'єсах // Петров М. Скрижалі пам'яті. Київ, 2003. С. 34-35.

Висновки

Виконане дослідження дає змогу зробити такі висновки.

Проаналізувавши наявну історіографію з проблематики, ми дійшли висновку, що в переважній більшості дослідники концентруються на загальній історії Київської духовної академії, реформах освіти XIX століття, змінах Статутів. Суттєво доповнюють історіографічну базу розвідки про окремі сюжети, пов'язані з духовною освітою, окремими персоналіями, конфліктами в навчальних закладах тощо. Студентський виступ 1859 року у Київській духовній академії не оминається увагою істориків. Однак, характерна риса при аналізі цього збурення — акцентування на його поверхових причинах та наслідках. При цьому, побут, навчальний процес, конфлікти різних рівнів в Академії та важливіші мотиви студентів відходять на другий план або ж не беруться до уваги взагалі. Однією з проблем є залучення надто вузької джерельної вибірки, а саме «Прошення студентів» та звіту із засідання Академічного Правління. Окрім згаданих джерел, ми залучили чимало інших: річні та місячні економічні звіти, журнали поведінки, еґо-свідчення тощо. Це дозволило визначити причини невдоволення студентів, реконструювати хронологію виступу, а також значно розширити межі дослідження та пояснити, що відбувалося в Академії.

Аналіз нормативних приписів та низки інших джерел, а також історіографії дав можливість окреслити контекст, у якому довгий час визрівало незадоволення студентів. Переважна більшість вихованців Академії жили у гуртожитку, оскільки винаймати житло в Києві, навіть спільно з товаришами по навчанню, було надто дорого. У будівлі гуртожитку знаходилося кілька спалень, приміщення для слуг та «комнати для умивання». У одній кімнаті, розміром 54-72 м², жило по 5-6 людей. На цій площі розміщували особисті речі, меблі, пічка і тут же час від часу намагалися готували їжу та влаштовували святкування. Нарікання студентів на житло стосувалися тісноти та санітарних умов. Житлове приміщення перебудували

вже після виступу — у 1864 році. Щодо харчування, то з казенної їжі студенти отримували обід та вечерю і до 1850 року не було унормованого меню, за яким готували страви студентам. Сніданком вихованці забезпечували себе самостійно й за власний рахунок. Студентам не подобалася якість їжі, а кількості калорій їм могло не вистачати для нормального функціонування організму. Скарги щодо навчального процесу стосувалися надмірного навантаження та неуважності з боку викладачів та адміністрації. Студенти мали вивчати 19 загальноосвітніх та 2 спеціальних предмета, а після реформ 1839 року, їхня кількість виросла до 28 предметів. Через це тривалість лекцій довелося скоротити, тепер замість 2 годин лекція тривала 1-півтори години.

У ході дослідження ми реконструювали біографії окремих студентів та їх позицію під час конфлікту. Біографії вихованців Київської духовної академії висвітлюють одразу кілька важливих моментів. Найперше, ми бачимо, що, насправді, остаточні рішення щодо учасників приймалися після засідання Правління. Студентам, яких Академічне Правління вирішило виключити, насправді дозволили продовжити навчання в Академії, а деяким — залишити освітній заклад «за власним бажанням», що суперечило першому рішення.

Наведені вище причини невдоволення є лише частиною того, що не подобалося студентам у їх Alma Mater. Проаналізувавши еґо-свідчення та залучивши необхідну історіографію, ми виокремили й інші причини виступу 1859 року. Суть «бунту» та причини невдоволення глибші, ніж їх вказано у «Прошении студентов» та звіті із засідання Академічного Правління. Це не лише побут, якість харчування та навчальний процес. Їх хвилювала організація управління та система освіти всередині Академії. Зокрема, «монашествующие» в управлінні та у викладацькому складі Академії, що виводить нас на глобальніші проблеми. Статут 1814 року закріплював за ченцями статус найбільш мобільних, а отже таких, що найкраще підходять для навчання майбутніх священнослужителів. Студенти вважали, що викладачі-монахи не відповідають вимогам якісного викладача та негативно ставилися до їх залучення в освітній процес. Серед самих вихованців скорочувалося

число охочих долучитися до чорного духовенства. Також на студентів Київської духовної академії впливали зв'язки з викладачами та вихованцями інших навчальних закладів.

Залучивши архівні документи та спогади сучасників конфлікту, ми виокремили долучених до нього осіб з числа адміністрації. В першу чергу виділяємо ректорів (Антоній Амфітеатров, Ізраїль Лукін, Філарет Філаретов) та інспекторів (Валеріан Орлов, Мефодій Семенов). Ці представники академічного штату своїми діями не лише сприяли виникненню конфлікту, а й, власними діями чи, радше, бездіяльністю на початку, його посиленню.

Наслідками конфлікту стали кадрові зміни в Київській духовній академії. Ізраїля Лукіна на посаді ректора замінив Філарет Філаретов, з яким асоціюють позитивні зміни та набуття стабільності у житті навчального закладу. Новим інспектором замість Валеріана Орлова став Мефодій Семенов, який розпочав з введення нового типу проведення іспитів для студентів в червні 1860 року та врегулювання ситуації. Про студентський виступ 1859 року в Академії пам'ятали і зі спогадів дізнаємося, що майже ніхто з вихованців ХХІ та особливо ХХ курсів не повернувся в Київську духовну академію у ролі викладача чи представника адміністрації. Це, зокрема, наштовхує на роздуми про довгу пам'ять про учасників конфлікту з боку адміністрації.

Студентський виступ у Київській духовній академії 1859 року став першим, що набув такого широкого розголосу. У конфлікт вихованців та адміністрації не лише було втягнуто досі незнану значну кількість учасників, які, до того ж, перейшли до більш активних дій, — він вийшов за межі навчального закладу.

Наше дослідження дало змогу також зачепити низку інших цікавих питань академічної історії: побут, адміністрування, позааудиторне життя, неформальний спосіб вирішення різних питань тощо. Всі вони, втім, потребують окремого вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Джерела

1.1. Неопубліковані джерела

1. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 282 (Журнал учета поведения студентов академии, 1824).
2. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 430 (Дело о запрещении студентам и преподавателям семинарии ходить на народные гуляния, 1828)
3. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 507 (Ежемесячные донесения инспектора академии о поведении студентов, 1830).
4. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 1969 (Записки инспектора академии о поведении студентов, 1843).
5. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2259 (Дело о взыскании с выпускников академии денег за взятый у купца Субботина хлеб, 1843).
6. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2587 (Дело об исключении из академии студента, 1846).
7. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2682 (Донесение инспектора академии архимандрита Феофана о поведении студентов академии, 1847).
8. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2768 (Отчёт эконома, 1847).
9. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2779 (Отчёт эконома, 1847).
10. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 2786 (Отчёт эконома, 1847).
11. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 3348 (Записка эконома академии иеромонаха Иннокентия о правилах приготовления пищи студентам, 1850).

12. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 4223 (Предоставления Синоду об исключении студентов Никольского М., Владимирского-Буданова М., Орлова Д., Гурьева Ф, Житецкого П. и др, за высказывания против порядков в академии и устройство собраний, 1859).

13. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 4482 (Дело об исключении студентов из академии, 1860).

14. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 4485 (Дело об исключении из академии студентов Остапова, Буданова, Гурьева, Житецкого, Еленева, Воскресенского, Уварова и Зенегрева в связи с продолжительной болезнью, 1860).

15. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 4571 (Записка инспектора Мефодия, 1860).

16. ЦДІАК України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. Спр. 10942 (Благодарность Синоду).

1.2. Опубліковані

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии / введ. и прим. Ф. Титов. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1913. Т. 4. 928 с.

2. Петров М. Скрижалі пам'яті / Упор. В. Ульяновський. Київ: Либідь, 2003. 336 с.

1.3. Періодика

1. Прошение студентов Киевской Академии. *Колокол*. 1861. № 91. 1 февраля. С. 764-768.

1.4. Спогади

1. Авсеенко В. Школьные годы // *Исторический Вестник*. 1881. Апрель. - С. 707-735.

2. Высокопреосвященный Исидор, митрополит Новгородский и С.-Петербургский. (Некролог). *Странник*. 1892. Том III. С. 132-139.

3. Дубасов И. Из моих академических воспоминаний. *Тамбовские епархиальные ведомости*. 1898. № 18. С. 474-489.
4. Логвинович В. Мои воспоминания о епископе Рижском, бывшем ректоре Киевской духовной академии. *ТКДА*. 1912. № 2. С. 279-314.
5. Пальмов Н. Дополнение к биографическим сведениям // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.: В 3 т. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2015. Т. 2. С. 447-454.
6. Певницкий В. Мои воспоминания. Киев: Типография Акционерного общества «Пётр Барский в Киеве», 1912. 87 с.
7. Пичета И. Воспоминания протоиерея И.Х. Пичеты. *Вера и разум*. Харьков, 1911. С. 52-79.
8. Соколов Г. Воспоминания // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.: В 3 т. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2019. Т. 3. С. 182-185.
9. Соколов Н. Воспоминания Н. И. Соколова о КДА // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии 1819-1920-е гг.: В 3 т. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2019. Т. 3. С. 194-200.
10. Экземплярьский И. Биографический очерк. Киев: Типография И. Н. Кушнерёв и Ко, 1906. 702 с.
11. Фоменко К. Двадцать первый курс КДА. *ТКДА*. 1912. № 10. С. 324-340.

2. Література

2.1. Монографії

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з франц. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1995. 543 с.

2. Вишленкова Е. Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани. Казань: Казанский государственный университет, 2005. 500 с.
3. Владимирский-Буданов М. История Императорского Университета Св. Владимира. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. 674 с.
4. Гессен С. Студенческое движение в начале шестидесятых годов. Москва: Издательство Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1932. 143 с.
5. Гумилевский Д. Историко-статистическое описание Харьковской епархии: из 5-ти отделений. Москва: Типография В. Готье, 1852. Отд. 1. 252 с.
6. Крайній К. Історики Києво-Печерської Лаври ХІХ-початку ХХ століть. Київ: Пульсари, 2000. 238 с.
7. Титлинов Б. Духовная школа в России в ХІХ веке. Выпуск первый. Вильна: Типография «Русский почин», 1908. 383 с.
8. Титов Ф. Императорская Киевская духовна академия в её трехвековой жизни и деятельности (1615-1915). Киев: Гопак, 2003. 688 с.
9. Шип Н. Київська духовна академії в культурно-освітнянському просторі України (1819-1919). Київ: Фенікс, 2010. 436 с.

2.2. Статті

1. Кругляк М. Традиції як форма вираження корпоративної культури студентства підросійської України (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.). *Історична панорама. Спеціальність: Історія* / Ред. О. Сич, Чернівці, 2012. С. 7-18.
2. Кругляк М. Побут київського студентства другої половини ХІХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* / Ред. Ю. Волосник, Харків, 2008. С. 174-184.
3. Махов А. От национальных «Literaturgeschichten» к науке о европейской литературе»: эпизод из немецкой филологии. Ч.1: Рождение

«Literaturgeschichten» и её устройство; Ч.2: Внелитературные инстанции литературной истории. *Литературоведческий журнал* / Ред. О. Алфёров, Москва, 2020. С. 63-102.

4. Нижнікова С., Посохова Л. Традиції та новації в системі управління духовними навчальними закладами Російської імперії (XVIII-початок ХХ століття). *Res Historica.* / Red. K. Latawies, Lublin, 2018. С. 89-100.

5. Посохов І. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX-нач. ХХ вв.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* / Ред. Ю. Волосник. Харків, 2008. С. 101-107.

6. Смолич І. К вопросу периодизации истории Русской Церкви. *Альфа и Омега* / Ред. М. Исаев. Москва, 1998. № 3 (17). С. 159-174.

7. Сухова Н. Российское «ученое монашество» перед проблемами учености и монашества (1880–1910-е гг.). *Христианское чтение* / Ред. С. Никитин, 2018. № 2. С. 197-208.

8. Ульяновський В. Портрет у часовій перспективі та різних інтер'єсах // Петров М. Скрижалі пам'яті / Упор. В. Ульяновський. Київ: Либідь, 2003. С. 5-67.

9. Dekker R. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización (MyC)*. 2002. № 5. P. 13-37.

10. Ginzburg S. Microhistory: Two or Three Things That I Know about It. *Critical Inquiry*. Chicago, 1993. Vol. 20. № 1. S. 10-35.

3. Довідкові видання

1. Білокінь І. Курязький Спасо-Преображенський чоловічий монастир // Енциклопедія сучасної України / Редкол. І.М. Дзюба (голова), А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та інші. Київ: НАН України, 2016. Електронний ресурс: <https://cutt.ly/1b8KaET>, відвідано 17.05.2021.

2. Биографический Словарь профессоров Унив. св. Владимира / Ред и сост. В. Иконников. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. 860 с.

3. Брюховецький В. Житецький Павло Гнатович // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924.: У 2 т. / Редкол.: М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Т. 1. С. 529-532.
4. Волошин Ю. Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924.: У 2 т. / Редкол.: М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Т. 1. С. 309-311.
5. Павловский И. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава: Типо-литография преемников Дохмана, 1912. 238 с.
6. Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии. Киев: Типография Киево-Печерской Лавры, 1869. 447 с.
7. Ткачук М. Л. Київська духовна академія (1819-1924): сторінками історії // Київська духовна академія в іменах: 1819-1924.: У 2 т. / Редкол.: М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Т. 1. С. 56-63.